

Slovenski pravopisni priročnik z vidika norme in predpisa

Helena Majcenovič

*IZVLEČEK: Prispavek obravnava lastnosti knjižnega zbornega pisane jezika oz. njegove **norme** ter pravopisne norme, ki z normo knjižnega jezika ni povsem identična; predstavljene so posamezne lastnosti pravopisne norme in predpisa. Razmerje te norme do žive **rabe** in končne stopnje procesa normiranja – **predpisa** – mora biti razvidno iz normativnega pravopisnega priročnika. Ta naj bi pozitivno ustrežal osnovnim lastnostim pravopisnega predpisa, hkrati pa pomagal k ustaljevanju in poenotenju pravopisne norme.*

*ABSTRACT: The article discusses the features of the standard written language, i.e. its **norms**, and the orthographic norms which are not entirely identical to those of the standard language. Presented here are the individual features of both orthographic norms and regulations. The relationship between these norms and actual **usage** on the one hand, and the **regulations** as the final stage of setting norms on the other, should be transparently presented in a normative orthographic reference book. A reference book of this kind should positively reflect the features of orthographic regulations and function as an aid to stabilization and unification of orthographic norms.*

0 Uvod

V sodobnih jezikoslovnih teorijah obravnavanje zapisovalnih vprašanj mnogokrat pojmujejo kot postranski del jezikoslovne znanosti, saj naj bi ta problematika ne ponujala večjih znanstvenih izzivov.* Pravopisje je definirano kot umeščanje besed in oblik v zapisovalna pravila, ki so jih postavili že predhodniki na podlagi ugotovljenih lastnosti jezikovnega sistema ali pa dogovora. Raznolikost jezikovne rabe in številni zapisovalni problemi, ki so bodisi posledica sprememb jezikovne norme bodisi dediščina preteklosti, pa podpirajo stališče, da je pravopisje nujno potrebna jezikoslovna dejavnost. Mnogokrat so stalno ponavljajoče se napake posledica v preteklosti nepravilno ugotovljene jezikovne norme, iz katere večkrat iz-

* Prispavek je skrajšani uvodni del magistrskega dela z naslovom *Pereča pravopisna vprašanja slovenskega knjižnega jezika od Škrabca do danes*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2001, (tipkopis), mentor prof. dr. Jože Toporišič.

haja tudi neustrezen predpis. Določitev *razmerja med pravopisno normo*, torej normo zbornega knjižnega jezika, in *jezikovno rabo*, ki odseva v pravopisnem priročniku kot *predpisu*, ni samo eden pomembnejših temeljev vsakega normativnega priročnika, ampak je tudi pogoj za *uspešno uveljavitev* priročnika pri jezikovnem uporabniku.

1 Teoretične osnove za določanje norme knjižnega jezika in (ali) pravopisne norme

Zametki znanstvenega določanja norme knjižnega jezika so že v de Saussurjevi definiciji jezikovne norme kot povezovalne prvine med dvema vzajemno odvisnima pojmomoma, med jezikom kot sistemom in njegovo uresničitvijo – govorom. Ker je ta uresničitev odvisna od norme, ki jo določi družba, je norma po drugi strani istovetena s »posplošitvijo govornih pojavov posameznika, ki predstavljajo za skupnost zavezujoč jezikovni sistem« (Kraus 1980, 46). Tudi spoznanja praških strukturalistov izhajajo iz rabe jezika, pri čemer tako kot de Saussure pojmujejo rabo kot živo uresničitev sistema, torej govor. Iz raziskav medsebojnih vplivov, ki temeljijo na razmerju do sistema in njegove naravne uresnitve, so praški jezikoslovci izpeljali tudi teorijo norme knjižnega jezika, katere uresničitev in razvojna usmeritev je govor, naravna in prirojena človeška dejavnost, ki ni vezana na umetne jezikovne sisteme.

Razmerje sistema do norme in govora je v praških jezikoslovnih krogih spodbudilo razmišljanja o jezikovni normi sistema knjižnega jezika, torej o *knjižnojezikovni normi*. Zasnovana je bila teorija knjižnega jezika, njegove norme in predpisa kot posledica ugotovitve, da ima vsaka jezikovna zvrst posebnosti v glasovno-pisni in slovnični zgradbi ter besednem sestavu, kar pomeni, da ima lasten sistem navad, lastno *normo*, lasten *langue* v de Saussurjevem pojmovanju in tudi lastno uresničevanje sistema oz. rabo, odvisno od posameznika (*Teze Praškega lingvističnega krožka* – TPLK 1929). Tu je treba izpostaviti Havránekovo (1932, 33) definicijo *norme* kot »celote jezikovnih sredstev, slovničnih in besednih (sistemskih in nesistemskih), uporabljanih v skladu s pravili«. ¹ V teh okoliščinah Havránek poda tudi razmerje med normo živega ljudskega in knjižnega jezika s stališča njunih funkcij in njune sistemske urejenosti. Ker pa je knjižni jezik tista socialnojezikovna zvrst, ki zaradi svojih nalog zahteva tudi večjo uzaveščenost in predpisanost (kodificiranost), so v Praški šoli razvili teorijo norme in predpisa v okviru knjižnega jezika, in se od tedaj, ko se je pritrnilo razjasnilo vprašanje, če so pojmi *jezikovna norma*, *normiranje knjižnega jezika* in *jezikovna kultura* sploh predmet jezikoslovja in če spadajo med njegove znanstvene naloge (Havránek 1976, 142–149), zaradi narave knjižnega jezika ukvarjajo večinoma z njo. ²

¹ »Lidový jazyk [...] má svou vlastní normu, totiž soubor jazykových prostředků gramatických i lexikálních (strukturálních i mimostrukturálních), pravidelně užívaných.« – Gre za prvo definicijo pojma norma, ki se je pojavila kot argument v polemični razpravi med češkimi jezikoslovci glede meril jezikovne pravilnosti.

² Zaradi raziskave normiranja v pravopisnih slovarjih, ki imajo z današnjega vidika značaj

Tudi v sodobnem slovenskem jezikoslovju je najbolj izpostavljena norma knjižnega jezika, tako da v izrazijskem smislu izraz *norma* vključuje najprej normo knjižne jezikovne zvrsti in ne jezika nasploh. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (dalje *SSKJ*) je norma definicijsko opredeljena le glede na knjižni jezik (»vsa jezikovna sredstva in možnosti, ki se morejo, smejo uporabljati v določenem knjižnem jeziku«; *SSKJ I*, 152), v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992a, 147) pa je *norma* definirana kot »to, kar je na splošno normalno v določeni jezikovni zvrsti, zlasti v knjižni«. Norma je vzpostavljena s tem, »da tvorci besedil dalj časa uveljavljajo določene lastnosti glasovja, oblik, besed, besednih zvez ipd. in da naslovniki to tudi v glavnem sprejemajo«, hkrati pa je poudarjena potreba po nestatičnosti oz. *prožnosti*³ norme, ki je pogoj za »nujno potreben razvoj« jezika (Toporišič 1992a, 147). Razmerje med jezikovno in knjižnojezikovno normo je A. Vidovič Muha (1991, 18–19) primerjalno definirala z razmerjem med prvinami splošne jezikovne norme in razločevalnimi prvinami posameznih zvrsti, med katerimi ima knjižni jezik kot »naravna, hkrati pa vendarle po dogovoru nastala jezikovna različica« posebno vlogo. To vlogo je Toporišič označil kot »narodnopovezovalno« (1984: 707) in »narodo- in združbotvorno« (1992a, 125).

Z lastnostmi knjižnojezikovne norme so delno podane tudi lastnosti pravopisne norme. Normativnost je kot »stopnja določenosti jezikovnih sredstev z zavestnim presojanjem njihovega odnosa do norme« (Toporišič 1992a, 148) pri zapisovanju knjižnega jezika največja. Pravopisna norma je v jezikoslovni teoriji pojmovana kot njena *delna norma*, norma izrazne jezikovne ravnine, ki obstaja kot celota pisnih jezikovnih sredstev, prav tako uporabljanih v skladu s pravili. Še več, pravila pravopisne norme so mnogokrat tako izrecno določena, da so se pri posameznikih pojavili dvomi o ločevanju med normo in predpisom. Tako je razmišljajne Horeckega, ki v starejših opredelitvah norme prepozna pojmovanje knjižnega jezika svoje dobe, normo pa definira kot celoto predpisov o tem, kaj je pravilno in kaj nepravilno v danem knjižnem jeziku (Horecký 1955, 195), in na ta način posredno izenačuje normo s predpisom.

Podobna pojmovanja so se na Slovenskem pojavljala malce kasneje, v sedemdesetih letih. Izpostaviti je treba Modrovo (1969) in Gradišnikovo (1974/75) stališče. Prvi jezikovno normo izenačuje s pojmovanjem šolske in slovnične pravilnosti, kar pomeni, da jo pojmuje kot »bolj ali manj obvezno za javno rabo«, pri čemer navaja, da sta »poglavitni diktatorki jezikovne norme predvsem živa potreba

---

normativnih priročnikov knjižne rabe, se bom osredotočila na določitve norme knjižne jezikovne zvrsti z jezikovnega, zgradbenega vidika ter s socialnega vidika visoke uza-veščeniosti in obveznosti in rabi.

³ V Praškem krogu so za opredelitev spremenljivosti ter ohranjalnosti knjižnega jezika uporabili Mathesiusov izraz *prožna ustaljenost*, ki v sebi združuje tako potrebo po statičnem ohranjanju jezikovnih navad, pravil in dogovorov kot tudi dinamično lastnost naravne spremenljivosti, ki je značilna za jezik kot družbeni pojav z zgodovinskim značajem. Mathesius (1983, 137–138) ga je uvedel potem, ko se je zaradi »nepotrebnega nihanja v rabi jezika, ki ustvarja okoren vtis samovoljnosti in pomanjkanja discipline«, zavedel potrebe po *jezikovni ustaljenosti*, ki bi popravila »vsakdanje, pogosto kar ne-nehno spreminjanje pojmovan *jezikovne pravilnosti* [poud. H. M.]«.

in funkcionalna raba v govoru in pisavi« (Moder 1969). Gradišnikovo pojmovanje pa je deloma puristično, saj graja upoštevanje dejanske jezikovne rabe pred tradicionalno normo, hkrati pa je prepričan, da se norme knjižnega jezika lahko »izvajajo iz njegove prvotne kodifikacije, v prihodnje pa se smejo izvajati samo v skladu z njo, neodvisno od govornih navad« (Gradišnik 1981, 11). Nadalje trdi, da »prav tako kot vplivajo na normo jezikovne navade, tako morajo tudi norme vplivati nanje« in da »jezikovne norme [...] ni mogoče popravljati, [...] treba jo je zaostrova-ti«. Odziv na tradicionalistični stališči predstavljata Toporišičev (1992a, 147) jezikoslovni nauk, ki označi tako »slepo sklicevanje na enkrat zajeto normo« za »nazadnjaško, saj jeziku preprečuje nujno potreben razvoj«, ter Müllerjevo (1982, 294–295) nasprotovanje t. i. gojiteljskemu izenačevanju norme z zahtevo ali predpisom ter zametovanju splošne rabe. Vzrok za istovetenje pravopisne norme s pravopisnimi pravili je tudi *družbena vloga pisanega knjižnega jezika*, ki je v vseh vzgojnih in izobraževalnih ustanovah določenega naroda pojmovan kot sredstvo in predmet opismenjevanja. Iz tega izhajajočo družbeno obveznost norme knjižnega jezika in še bolj pravopisne norme je mogoče z upoštevanjem pravil, ki jih določa predpis, tudi nadzorovati in v večini družbenih ustanov proti kršitvam tudi ukrepati.

V sedemdesetih in osemdesetih letih se je glavna os razmišljanj o razmerjih med normo in soodnosnimi pojmi premaknila v smeri teorije *govornih dejanj* k nadgraditvi s *teorijo jezikovne ustreznosti*. Značilno za novo pojmovanje norme je, da se govori o normah v množini: *norme sporočanja* ali *komunikacijske norme*. Gre za težnjo po istovetenju norme ne le z zakonitostmi, ki veljajo znotraj jezikovnih tvorb, temveč tudi s potrebami primernosti v najrazličnejših govornih položajih. Norma tedaj ne obstaja le v knjižnem jeziku, kjer je bila najprej opažena in za katerega je predpisana, temveč »obstajajo tako narečne, nadnarečne, pa tudi pogovorne norme, norme javnih izjav z različnimi stopnjami uradnosti«, navaja v predstavitvi zbornika *Normen in der sprachlichen Kommunikation* Kraus (1980, 44) in nadaljuje, da knjižna norma res zavzema posebno mesto, toda vsaka norma »spodbuja enaka pričakovanja, ki jih določa kulturna tradicija družbe«. Pri tem v okviru sporočanja razlikujejo dva tipa norm: implicitne norme, ki na podlagi ponavljajočih dejanj vedénje v specifičnih govornih položajih le ugotavljajo, in eksplicitne norme, ki predpisujejo primernost določenega vedénja. Z današnjega vidika bi druge definirali kot predpis, pravilo, prve pa kot rabo, iz katere lahko razberemo tudi normo v sodobnem pojmovanju besede. Kasneje je skušala Nebeská (1989, 162) norme razdeliti na dva osnovna tipa: na norme sistema (torej strukturne norme, slovnično-pomenske norme jezikovnih ravnin, norme oblik) in na norme tako besednega kot nebesednega sporočanja, pri čemer naj bi se prve avtonomno ohranile v okviru drugih. V sklop teh pojmovanj sodi tudi Škiljanova (1999) delitev norm, ki obliko jezikovne norme pojmuje kot implicitno, nezavedno pridobljeno, in eksplicitno, ki pripada »sferi javnega sporazumevanja«, in jo definira na dveh ravneh:⁴ prvič kot »sklop izrecno izraženih pravil o jezikovnih enotah in njihovi uporabi, ki

⁴ V prvem primeru gre za pravila jezikovne uporabe, ki jih udeleženci sporazumevanja priznajo kot splošni »obrazec jezikovnega obnašanja«, v drugem primeru pa za pisno utrjena pravila »z namenom zaščite njihove identičnosti v času in prostoru« (Škiljan 1999, 168).

na podlagi neke [jasno določene] avtoritete [posameznika, skupnosti ali ustanove] obvezuje večje število govorcev, da jih v določenih priložnostih uporabljajo, neredko pa se prenaša tudi časovno iz ene generacije na drugo« (Škiljan 1999, 166, 168); in drugič še bolj izrecno kot pisno izražena jezikovna pravila, ki predpisujejo možnosti uporabe glasovnega (opredeljenega s pravopisno in pravorečno normo), oblikoslovnega, skladijskega (opisanega s slovnično normo) in besednega sistema (pri besedotvorju) (Škiljan 1999, 168).

Jezikovna norma je torej v sodobnejšem teoretičnem okviru dobila širše razsežnosti: poleg klasične vloge naj bi se oblikovala tudi v posameznih govornih položajih glede na sotvarje vsakokratnega sporočanja. Te norme so ohlapnejše, težje določljive, hkrati pa predstavljajo temelj jezikovnega znanja in ne toliko pravilno kot ustrezno rabo jezikovnih sredstev v različnih govornih položajih oz. okoliščinah. V novem pojmovanju je *pravopisna norma* kot jezikovna norma oz. norma sistema, njegove izrazne ravni, usmerjana s slovnično pravilnostjo govorčeve izjave. Čeprav se je v preteklosti pri posameznih avtorjih pojavljala dvom o razumskem oz. sistemskem razumevanju jezika in je prihajalo do teženj, da bi se teorija jezikovne norme umaknila v ozadje za teorijo družbenega jezikoslovja, je treba poudariti, da je pravilno pojmovanje *pravilnosti* nujno za zagotovitev prepoznavnosti in razločljivosti jezikovnih izrazov. Med zagotovili »slovnične pravilnosti« jezikovne izjave je tudi ustaljena in enotna *pravopisna norma*.

Značaj pravopisne norme lahko ugotavljamo s pomočjo trojice nasprotnostnih parov: dogovorna norma – sistemska norma, opisna norma – predpisna norma in predpisana norma – dejanska norma. Meja med pravopisno normo in pravopisnimi pravili se počasi zabrisuje, nasprotno pa se norma sistema, torej slovnične ali besedne ravnine jezika, predpisu približa najbolj v obliki opisa (Jedlička 1975, 124), zato pojmujeemo pravopisno normo kot dogovorno normo. Vendarle pa je pomembno, da na zapis besed posredno vplivajo tudi sistemska razmerja: glasovna (črka – glas), skladijska (npr. vpliv stavčne fonetike na stavo ločil), besedotvorna (npr. vpliv menjave priponskih obrazil na zapis osnove). Pravopisna norma je tudi predpisna norma, ki nastaja stalno z izbiranjem in izločanjem sistemsko danih možnosti. Tretje nasprotje prerašča v nasprotje med pravopisno normo kot dejanskim stanjem v jeziku, torej med dejansko jezikovno rabo določenega kroga uporabnikov, in predpisom. Značaj predpisa večkrat oblikuje nerazlikovanje med predpisom dogovornega značaja in pa predpisom, ki je pravzaprav opis jezikovne norme, kar je še posebej opazno pri opisovanju npr. žive pogovorne norme, kjer še tako strog in natančen predpis ne more zavreti spontanega razvoja pogovornega jezika.

2 Lastnosti pravopisne norme v razmerju do norme knjižnega jezika, ponazorjene z zgledi iz slovenske pravopisne tradicije

V tradicionalni smeri, obogateni s spoznanji modernega časa, je vprašanja razmerja med normo jezika in normo knjižnega jezika analitično obdelala tudi češka jezikoslovka I. Nebeská v publikaciji z naslovom *Jezik, norma, knjižnost (Jazyk, norma, spisovnost)*; Nebeská 1996). Nebeská se giblje v okviru devetih lastnosti

jezikovne norme (inherentnost, implicitnost, pravilnost uporabe jezikovnih sredstev, ustaljenost, obveznost, enotnost, funkcijskost, nezaznamovanost, kultiviranost) in desetimi lastnostmi knjižnojezikovne norme (interiorizacija in inherentnost, pisna oblika, ustaljenost, obveznost, enotnost, funkcijskost in variantnost, prestižnost). Ob določanju lastnosti pravopisne norme se izpostavlja zlasti vprašanje, v kolikšni meri je knjižni jezik dejansko sistem jezikovnih sredstev, ki ga uporabnik jezika nosi v podzavesti, in koliko je umetno sestavljena tvorba. Nebeská med lastnostmi knjižne norme navaja tudi pisno obliko jezika, kar pa ob dejstvu, da obstaja knjižna norma tudi za govorni jezik (tj. za knjižnopogovorno zvrst), ne drži v celoti, deloma pa, saj je res, da »posebno v umetnostnih besedilih in pri citiranju pogovornih značilnosti« teh posebnosti »ne prevajamo v knjižne, ampak jih tudi zapisujemo« (Toporišič 1984, 17). Tudi razločevalne lastnosti med obema norma niso povsem jasno definirane, nekateri jezikoslovci pa ločevanje definirajo z razmerjem med normo in predpisom ter normo in rabo – v tem primeru lahko ostane ohranjeno le eno od obeh razmerij: če upoštevamo prvo, potem izločimo predpis, ker teorija knjižnega jezika ne predvideva predpisa neknjižnih jezikovnih sredstev, če pa upoštevamo drugo, potem moramo normo pojmovati le kot normo knjižnega jezika, kar poruši razmerje med normo in rabo (Nebeská 1996, 66). Utemeljena je torej pojmovna delitev na dve normi: splošno normo in normo knjižnega jezika, niso pa razrešene posamezne norme jezikovnih ravnin, torej delne norme, med katerimi je tudi pravopisna.

Lastnosti jezikovne norme in lastnosti knjižne norme po Nebeski (1996)

Lastnosti norme

inherentnost
implicitnost
pravilnost uporabe jezikovnih sredstev
ustaljenost
obveznost
enotnost
funkcijskost
nezaznamovanost
kultiviranost

Lastnosti knjižne norme

interiorizacija in inherentnost
implicitnost
pisna oblika
ustaljenost
obveznost
enotnost
funkcijskost in variantnost
prestižnost
–

Nakazana klasifikacija lastnosti norm je lahko izhodišče za predstavitev lastnosti pravopisne norme, saj je ta z vidika jezikovne norme res najbližje normi knjižnega jezika, vendar je norma knjižnega jezika kot zvrstna norma pravopisni nadrejena. Poleg te zajema tudi normo knjižnega pogovornega jezika, torej dvoje delnih norm, če z izrazom delna norma poimenujemo norme posameznih jezikovnih ravnin. Lastnosti pravopisne norme je z naslonitvijo na to klasifikacijo osem, pogojno deset, in so: *inherentnost*, *ustaljenost*, *enotnost*, *variantnost*, *prestižnost*, manjša stopnja *ponotranjenosti*, manjša stopnja *implicitnosti*, *pričakovanost*. *Obveznost* in *dogovernost* sta lastnosti, ki ju obravnavam v okviru lastnosti predpisa, saj se pri obeh kaže tesna povezanost pravopisne norme in njej ustreznega predpisa.

Glede na *spremenljivost* so lastnosti pravopisne norme lahko prisotne stalno v enaki meri in stopnje njihove izrazitosti ne moremo meriti (*inherentnost, prestižnost, pričakovanost*), druge pa so v tem smislu zelo spremenljive in se razlikujejo v stopnji variabilnosti glede na stanje jezika v času (*ustaljenost, variantnost, enotnost*).

2.1 Neločljiva povezanost norme z jezikom – inherentnost

Neločljiva povezanost norme z jezikom izhaja iz dejstva, da jezikovna norma obstaja le v jeziku. Pravopisna norma kot knjižnojezikovna norma pisne izrazne jezikovne ravnine sicer izhaja iz jezika, ni pa integralni del naravnega jezika, torej ni njegova naravna lastnost, ampak je tako kot knjižni jezik umetna jezikovna tvorba.

2.2 Ustaljenost

Ustaljenost jezikovne norme je določena z njeno družbeno razsežnostjo. Zasedranje norme v zavesti uporabnika je osnovano na zavestnih (spodbujenih z jezikovno vzgojo) in nezavestnih (nanašajočih se na vzore) razmerjih do knjižne norme. Pravopisna norma je glede na povedano najbolj ustaljena norma v okviru knjižnega jezika.

Pojem ustaljenosti je po izidu *Načrta pravil za novi slovenski pravopis* (v nadaljevanju *Načrt*) leta 1981 eksplicitno definiral Dular (1982, 264), ki povezuje ustaljenost z izročilom – to je toliko močnejše, kolikor dlje traja. Čeprav naj bi se pravopisna norma čim manj spreminjala, so spremembe mnogokrat neizogibne, kar je posledica normalnega razvoja govornega jezika in spremenjenega razmerja med govorom in zapisom.

Potrebo po ustaljenosti slovenskega knjižnega jezika so zgodaj izrazili vsi, ki so se ukvarjali z njim. Škrabec (JD 1, 98) je v ustaljenosti videl predvsem navezavo na *tradicionalno izročilo* piscev: medtem ko naj bi bil govorni jezik plod naravnega in neizumetničenega ljudskega izročila, naj bi pri pisanju sledili tudi razvoju jezika, razvidnemu iz tradicionalnega izročila preteklih stoletij. Škrabčevo pravopisno načelo je *zgodovinsko* utemeljeno:

Moje pravopisno načelo je torej to, da se deržim tako rekoč natorne meje, začetka slovstva našega. Kar v jeziku takrat več ni bilo navadno, tistega ne priporočam, pa reci etimologija in stara slovenščina, kar jima ljubo in drago. Glede stvari, ki so se pozneje izcimile, pa terjam, da naj bodo v soglasju z jezikom 16. stoletja, tj. take, da bi tudi tedaj ne bile nemogoče. (Škrabec JD 1, 108)

Škrabčevo načelo ustaljenosti je drugače interpretiral Aškerc, ki je nanj opozoril v polemiki glede pisanja *bralec – bravec*:

[V]si naši novejši pravopisci z Levstikom, Škrabcem in Pleteršnikom vred [so] grešili pri preustrojitvi našega pravopisa v tem, da so pač uvaževali fonetiški, etimološki (zlasti Levstik) in zgodovinski (zlasti Škrabec) princip, a so prezrli neko **četrt**o načelo [poud. H. M.], ki sicer ni nič drugega nego modifikacija zgodovinskega stališča, a ni nič manj važen temelj vsakemu pravopisu nego ona tri načela; a to načelo veli: Piši po sedANJI rabi!

ali z drugimi besedami, tudi v pravopisu veljaj geslo: **Quieta non movere!**⁵
(Aškerc 1899b, 515)

Kasneje, ob pripravah na izid *Slovenskega pravopisa 1962*, je bilo izpostavljeno vprašanje, kako to neustaljeno normo uzakoniti, ne da bi predpis odražal neustemeljeno poenostavitev, ki nima opravičila v normi. Predlagan je bil variantni predpis, razmerje med jezikovno ustaljenostjo in dinamičnostjo njegovega razvoja pa je skušal Urbančič pojasniti s pomočjo Mathesiusove definicije t. i. **prožne ustaljenosti**, ki »je nezdržljiva z avtoritativnimi nasilnimi posegi, ki delajo vtis neurejenosti in nekultiviranosti jezikovnega sistema in povzročajo nepotrebne težave jezikovni praksi« (Urbančič 1974, 25). Urbančič meni, da je ravnotežje med obema poloma mogoče vzdrževati le, če »obravnava le take spremembe v knjižnem jeziku, ki izboljšujejo sporazumevanje ali so se spontano uveljavile v praksi« (1974, 25).

Seveda se težave in neustaljenosti pojavljajo tudi ob jezikovnih vprašanjih z drugih jezikovnih ravnin. V *SSKJI* so v uvodni predstavitvi oznak (kvalifikatorjev) med t. i. normativnimi oznakami opozorili tudi na **neustaljeno** (neustalj.), ki zaznamuje vse, »kar se kljub dosedanjim prepovedim dosti uporablja« (*SSKJI*, XXII). Ta definicija glede na zgoraj opisano ustaljenost ni ustrezna tudi z vidika druge normativne oznake, ki jo uporabniku ponuja *SSKJ* – **nepravilno** (neprav.). Izraz »neustaljeno« verjetno ne more zaznamovati nečesa, kar je bilo nekoč za splošno rabo nedovoljeno; to lahko tudi dotični predpis le podkrepi z novo prepovedjo, torej z oznako nepravilno.⁶ Če se prepričamo: v slovarskem delu *SP 1962* (str. 198) je veznik *dočim* označen s krožcem, kar pomeni, da za »knjižno rabo ni dovoljen« (str. 8), v *SSKJ* pa ga ne označijo z oznako *nepravilno*, temveč *neustaljeno*. Ustaljenost je lastnost vsake jezikovne norme, enačenje tega pojma z jezikovno pravilnostjo pa povzroča mešanje izrazov, ki niso v skladu s slovnično strukturo jezika, z izrazi, ki nimajo jasno določenega razmerja do tega sistema.

2.3 Enotnost in variantnost

Tesno povezani lastnosti pravopisne norme sta **enotnost** in **variantnost**. Enotnost je posledica delovanja kulturne tradicije ter vplivov sporočanja in je podprta s predpisom, variantnost pa je posledica bogate funkcijske in socialne ter časovno in prostorsko motivirane raznolikosti knjižnega jezika. Pravopisna norma je kot dogovorna bolj ostro začrtana in v pisanem knjižnem jeziku je neenotnost mnogokrat lahko vzrok za t. i. šume v sporočanju. Neenotna norma je variantna, variantnost se vzpostavi zaradi upoštevanja novih elementov v sistemu, ki so »z razvojnega vidika mlajši, s sodasne vidika živi, z vidika nadaljnega razvoja pa progresivni« (Jedlička 1965, 187). Variantnost je rezultat razvojne dinamičnosti norme in sodasne soobstajanja tudi istofunkcijskih jezikovnih sredstev. Medtem ko je z vidika de Saussurjevega razlikovanja med jezikom kot sistemom in govorom kot njegovo aktualizacijo variantnost komponenta, ki jo v sistem jezika oz. v normo pripelje govor, pa je variantnost tudi logična posledica dejstva, da se je v zadnjih desetletjih vsesplo-

⁵ Quieta non movere! – 'Ustaljenega ne spreminjaj!'

⁶ O oznaki *neustaljeno* je pisal tudi Moder (1970), ki meni, da obrazložitev te oznake ne ustreza dejanski »ustaljenosti« izrazov in besed, katerih raba je pogosta, kljub temu da ni priporočljiva.

šnega civilizacijskega razvoja povečalo število aktivnih uporabnikov in posledično tudi nosilcev knjižnega jezika (Jedlička 1978, 73).

Variantnost v pravopisni normi je pogosta, vendar vezana bolj na predpis kot na normo, npr. *TAMA/Tam-a*, *kdor koli/kdorkoli*, *sivorjav/sivo rjav*, *legokockel/lego kocke*, tudi pri stavi polstavčne in pristavčne vejice, zato o tem več pri obravnavanju variantnosti predpisa (prim. 3.4).

2.4 Prestižnost

Prestižnost pravopisne norme izhaja iz prestižnosti knjižnega jezika.⁷ Družbeni položaj knjižnega jezika omogoča nosilec le-tega, da se poistovetijo s svojo jezikovno skupnostjo in hkrati ločijo od drugih skupnosti. V družbenostnem jezikoslovju je prva vloga poimenovana *združevalna*, druga pa *ločevalna* oz. *individualizacijska* (Lenček 1996, 29–30). Izhajajoč iz obeh, se prestižnost knjižnega jezika oz. knjižne norme izraža najprej z izbiro narečja, primernega za normativno osnovo pisanemu jeziku, nato pa tudi z ohranjanjem prestižnosti norme izbranega jezika. V prvem (1) primeru je prestižnost pravopisne norme določena z zemljepisnim merilom. Tako kot mnogi drugi knjižni jeziki je tudi slovenski izraziteje vezan na narečno podstavo osredja, ki »daje jeziku zaradi svojega geografskega položaja stanovitnost«, novosti se širijo iz njega na vse strani proti obrobju (Toporišič 1992a, 169). Z vidika (2) individualizacijskih vlog pa je zanimiv družbeno-politični vidik, ki ga je izpostavila A. Vidovič Muha (1998, 96–97), ko je analizirala položaj knjižnega jezika pri vseh slovanskih jezikih, s tem da je spremljala spreminjanje jezikovnih okoliščin od obdobj, ko je »javno besedo obvladoval« politično prevladujoč in zato tudi prestižni jezik kot posledica t. i. ideologizacije, do obdobj (ponovnega) identificiranja nacionalnih in državnih jezikov.

Druga razežnost prestižnosti pravopisne norme je povezana z elitnostjo osnove knjižnega jezika in dogovornostjo pravopisnega predpisa, torej z *jezikovno-zvrstnim merilom*. Havránek (1947, 14) je za osnovo knjižne norme zahteval »primerno literarno prakso zadnjih petdesetih let«. V preteklosti je tej zahtevi ustrezala umetnostna zvrst knjižnega jezika,⁸ predvsem pa jezik klasikov, zato so slovarji mnogokrat prinašali zastarele in narečne oblike besed.⁹ Primerna osnova za knjiž-

⁷ Sledeč teoriji knjižnega jezika, kot so jo razvili praški strukturalisti, je knjižni jezik oz. pisna oblika knjižnega jezika tista zvrst, v kateri so zapisani in vedno znova obnavljani vsa kulturna in civilizacijska preteklost in védenje naroda, vsa filozofska, znanstvena, politična in upravna sedanost v strokovnem in poljudnem smislu. To je s stališča Havránkovega funkcijskega pojmovanja njegova temeljna razlikovalna lastnost (Havránek 1929, 3–4).

⁸ Tomišek (1910, 13) trdi, da je merilo jezikovne pravilnosti in zgled dobrega pisanja jezik knjig, nikakor publicistični jezik ali strokovni (predvsem pravniški) jezik, ki trpniške in podobne »neblagoglasne« tvorbe (mišljeni so zlasti izrazi tipa *Išče se Urša Plut*) uporablja tudi v knjižnih izdajah. Zakaj bi bile knjige nasproti vsem drugim oblikam pisanega jezika bolj jezikovno merodajne, Tomišek ni navedel.

⁹ *SP 1950* je bil večkrat očitán Župančičev vpliv. Tudi *SSKJ* prinaša citate iz klasikov hkrati z njihovimi izvirnimi zapisi in posebnostmi, npr. *pedenj-človek*, *laket-brada*, *cveliti* (Levstik), *dolgajsica* (Župančič). Z modernizmom in vdorom pogovornega izrazja v zapis je umetnostni jezik vsaj deloma izgubil svoj prestižni položaj.

no normo je v stičišču razmerja med nosilci knjižnega jezika in vsemi pišočiimi. Število obojih se nenehno povečuje, glede na to bi se moral širiti tudi krog besedil, ki predstavljajo osnovo za pravopisno normo. Nekateri jezikoslovci zato zahtevajo, da se najprej opredeli pojem in merilo *knjižnosti*, kajti pojem knjižne rabe in posledično pravopisne norme je brez te razjasnitve neprepričljiv. Grepl (1993, 80–83) izpostavlja pri tem vidik jezikovnega uporabnika, ki »želi preprosto vedeti, kaj je ali ni knjižno [pravilno], in knjižno je zanje to, kar je kot knjižno predpisano«, in zahteva, da se doseže jezikoslovno soglasje v tem, »kakšni tipi besedil [kakšni tipi jezikovne rabe] so lahko vir (izhodišče) poznavanja in predpisa knjižne norme«. (O tem vprašanju več v 3.6.)

2.5 Pričakovanost

Med temeljnimi lastnostmi norme je tudi njena pričakovanost, izhajajoča iz širših družbenih pričakovanj in navad, ki so jo kasneje uporabili pri opredelitvi norm sporočanja. O pričakovanosti v okviru pravopisne norme lahko govorimo npr. v primerih pisnega dvogovornega sporočanja, pri čemer je pomembno predvsem nejezikovno razmerje med udeleženci tega sporočanja. V smislu odgovora v ustreznem kodu so pragmatične okoliščine lahko razvidne iz t. i. socialne velike začetnice ali tudi vplivanja nosilca knjižnega jezika na njegovega pasivnega uporabnika.

O manjši stopnji izraženosti lastnosti pravopisne norme pa lahko govorimo pri *implicitnosti* in *ponotranjenju*.

2.6 Implicitnost

Medtem ko je implicitnost ena bistvenih lastnosti jezikovne norme, saj izhajamo iz dejstva, da se jezikovni uporabnik te norme ne zaveda, pa je v okviru knjižne in pravopisne norme zaradi dogovorjenosti in umetne vzpostavljenosti, ki temelji tudi na naravnih jezikovnih razmerjih, manjša. Ugotovitve nekaterih teoretikov, da se jezikovni uporabnik večinoma ne zaveda norme neknjižnih zvrsti (Stich, nav. po Nebeská 1989, 152) ali tudi ne norme v sporočanju in da jo ima v zavesti le takrat, ko je ta kršena,¹⁰ pa lahko podkrepimo z ločevanjem med različnimi tipi jezikovnih uporabnikov. Medtem ko se nosilci knjižnega jezika norme tega jezika večinoma zavedajo, saj je njihovo »jezikovno vedenje bolj motivirano z zavestnimi stališči in poznavanjem tudi teoretičnega vidika norme«, navaja po teoretiku Barnetu Nebeská (1989, 153), pa pasivnemu uporabniku knjižnega jezika ta zavest ni potrebna.

Implicitnost pravopisne norme je najmanjša ob spremembah, ki jih spodbudijo zunajjezikovni vzroki. V slovenski pravopisni tradiciji je to razvidno npr. iz *Osnutka pravopisnih pravil za rabo velike in male začetnice* (v nadaljevanju *OPP*) iz leta 1945, katerih utemeljitev je zgrajena na nezanesljivem merilu: izbirati med »važnimi« in »nevažnimi« besedami. Ker pri tem niso omenjeni pojmi, kot so lastno, občno ali vrstno poimenovanje, lahko rečemo, da je prišlo do utemeljitve pravil, ki ne sloni na jezikovnih zakonih, temveč na želji po poudarjanju pomembnosti

¹⁰ Že v zgodnjih Mathesiusovih delih se srečamo s stališčem, da se laiki zavedajo norme le v primeru njenega kršenja.

predmetnosti, ki jo besede poimenujejo – torej na zunajjezikovnih argumentih. O zmanjšani stopnji implicitnosti govori po izidu *Slovenskega pravopisa 1950* tudi Vodušek, saj trdi, da v pravopisu oz. pri pravopisnih pravilih »ne gre za neka naravna jezikovna pravila, ki bi sama po sebi potekala iz narave jezika kot takšnega«, temveč se pravopisna norma udejanja po pravilih, ki pa niso naravna, temveč umetna, »sloneča na vrednostnih merilih, ki v svojem dnu niso jezikovna, ampak socialna, politična, kulturna ...« (Vodušek 1952, 3).

2.7 Ponotranjenje ali interiorizacija

Ponotranjenje ali interiorizacija je lastnost knjižne in pravopisne norme, ob kateri opozarjamo, da se ta ne uzavešča pri uporabniku le ob naravnem pridobivanju jezika, temveč večinoma z načrtnim učenjem in jezikovno vzgojo, ki mu posredujeta informacije na izrecen način. V okviru razpravljanja o pravopisni normi lahko podobno kot pri implicitnosti govorimo le o zmanjšani stopnji ponotranjenosti pravopisne norme pri povprečnem uporabniku. Seveda pa je tudi v okviru pravopisja ta stopnja spremenljiva: večja je, če govorimo npr. o osnovnih zapisovalnih normah, kot je raba velike začetnice na začetku povedi, ali o ustreznosti enostavnejših razmerij med glasovi in črkami ([a] → ⟨a⟩), manjša pa je, npr. pri t. i. ločilnih višje pismenosti (; - -) in zapletenejših glasovno-pisnih razmerjih ([ɥ] → ⟨v⟩, ⟨l⟩ ali ⟨u⟩).

3 Lastnosti pravopisnega predpisa

Da pri pravopisni normi lahko govorimo o navedenih lastnostih, moramo imeti tudi ustrezen predpis, ki bo plod *dogovora* med piščimi in bo zato za vse *obvezen*. Njegova *usmerjevalnost* mora biti izrecna, jezikovnemu uporabniku čim lažje ugotovljiva, v pravilih pa *sistemu ustrežna*, zato lažje zapomnljiva in z vidika uporabnika *praktična*. Naravna povezanost predpisa z normo, ki je pri pravopisni problematiki še tesnejša, sorazmerno odseva tudi v variantnosti oz. enotnosti: bolj ustaljena oz. bolj enotna je norma, manj dvojnic se pojavlja tudi v predpisu. Zato tudi v predpisu lahko govorimo o *enotnosti* in *variantnosti*. V določenem smislu mora biti predpis tudi *perspektiven*. Z lastnostmi norme sta najbolj prekrivni obveznost in dogovornost.

Predpis (kodifikacija) povezujemo le z normo knjižnega jezika oz. s knjižnim jezikom. Ta je zaradi svojih nalog, uporabnih položajev in lastnosti glede na druge jezikovne zvrsti izjemen. Teorija knjižnega jezika definira knjižni jezik kot jezik skupnega izražanja in sporazumevanja celotne skupnosti kakega naroda, ki je »vsefunkcijsko uresničen«, narodnopredstaven, zaradi svoje obveznosti tudi normativno najbolj uzaveščen in jezikoslovno izčrpno zajet ter predpisan (Toporišič 1992a, 82; Havránek 1969, 197). Normo tega določa predpis, ki je po svojem značaju statičen, saj popisuje normo določenega časovnega obdobja; na ta način jo usmerja in popravlja. V sodobnem jezikoslovju je pogosto poudarjeno, da je cilj predpisa »odkriti in ujeti sočasno dinamiko sodobne knjižne norme in s tem oblikovati pogoje, da predpis ne bi zaustavljal naravnega in družbenega razvoja norme«

(Jedlička 1978, 56). Jezikoslovci so – verjetno pod vplivom posameznih obdobij v razvoju slovanskih jezikov, ko je imel predpis večjo vlogo pri oblikovanju knjižne norme¹¹ – precenjevali njegovo vlogo.¹²

Stališča do predpisa so bila v slovenskem jezikoslovju predstavljena redko: v osemdesetih letih ob komentarju osnutka novega slovenskega pravopisa v Naših razgledih zasledimo Dularjevo (1982, 264) pojmovanje »kodifikacijskih načel«, ki se jih mora držati sestavljavec pravopisnih pravil, tj. načelo *izročila*, načelo *dejanske rabe*, načelo *sistemskosti* in načelo *gospodarnosti*. Po Dularju si ta načela lahko »konkurirajo« in so »pri različnih narodih in v različnih obdobjih različno močno uveljavljena, normiranje pravopisnih pravil pa je vsakokrat samo bolj ali manj posrečen kompromis med njimi (pa tudi med družbenimi skupinami, ki jih zagovarjajo)« (Dular 1982, 264). Že sam pogled na razlago posameznih načel pa priča o tem, da se ta v svojem bistvu ne razlikujejo od zgoraj omenjenih in v nadaljevanju razloženih lastnosti predpisa: načelo izročila je zaobseženo v *ustaljenosti* pravopisne norme; načelo dejanske rabe in zavesti o njej, torej mnenje uporabnikov pravopisa, se v predpisu izkazuje kot *dogovor* med uporabniki; načelo sistemskosti se povezuje s težnjo po čim bolj sistemsko utemeljenem in zato razumskem predpisu; načelo gospodarnosti pa je vezano na težnje po poenostavitvah oz. na zamenjavo težje »vzdrževanih značilnosti [...] s preprostejšimi, v sestavu že danimi« (Toporišič 1992a, 53).

3.1 Obveznost

Družbena obveznost predpisa, ki je odsev pravopisne norme, mora biti zelo uravnotežena lastnost. V nekaterih pojmovanjih se namreč poudarja strožji vidik obveznosti: nespoštovanje norme, ki je predpisana in dogovorjena, naj bi se sankcioniralo, vendar je za ta ukrep potrebno delovanje ustanov organizirane jezikovne politike.

Pregled odzivov ob izidih posameznih pravopisnih priročnikov pokaže, da se vedno »zgone« določen krog jezikovnih uporabnikov, ki se vsaj deloma ne strinjajo z novim predpisom, ker jih ta ogroža v njihovi »izrazni svobodi«, in druga skupina, ki želi predvsem iz želje po poenotenju knjižnega jezika novi predpis avtoritativno uveljaviti. Ta nasprotja izhajajo iz narave pravopisnega priročnika oz. predpisa: če je ta opisnega značaja, če torej omogoča uporabo več možnosti, z njim niso

¹¹ Še posebej pri nastanku in prerodu nekaterih slovanskih jezikov v 19. stoletju oz. v njegovi prvi polovici (Jedlička 1978, 57).

¹² Peciar (1955, 248) je v prispevku za bratislavsko konferenco o normi zapisal, da »je predpis nepogrešljiv pogoj za obstoj knjižne norme« in »da lahko predpis prehitveva normo«. Val polemik, ki ga je sprožil s temi trditvami, ga je prepričal, da je še istega leta spremenil svoje mnenje, in sicer predvsem na podlagi kritike Trávnického (1955, 206), ki predpis imenuje »oblikovanje objektivnih jezikovnih zakonov, ki se nahajajo v sistemu«, Đuroviča (1955, 218–219) in Ružičke (1955, 219). Tudi Ružička ugotavlja, da pravila in zakonitosti obstajajo že brez popisa, Đurovič pa poudarja, da je predpis (imenuje ga *normiranje*) poseg od zunaj, ki v »knjižnih jezikih omogoča mnogo umetnih sprememb«; je del avtoritativnih državnih ali znanstvenih ustanov, ki zahtevajo brezpogojno spoštovanje predpisane jezikovne norme v vseh javnih pisnih sporočilih.

zadovoljni drugi, če pa je izrazito predpisnega značaja, »krati« jezиковno svobodo prvih. Niso se pomirila niti danes, ko se je uzavestilo stališče o cikličnosti procesa normiranja, ki lahko zajame v predpis le knjižno normo časovno omejenega obdobja in ko kompromisno s tehničnimi možnostmi skušamo vse bolj uveljavljati pojem variantnosti norme, seveda v razumskem območju enotnosti in »prožne ustaljenosti« knjižnega jezika.

V času razmaha medijev, znanstvenega napredka in neskončnih možnosti kibernetičnega prostora ter mrežne komunikacije so jezikovne spremembe predvsem na področju besedja oz. pisanja prevzetega besedja stalne in številčno naraščajoče, zato je treba jezikovne novosti zaznati sproti. Samo predpis, nastal na podlagi tako ugotovljene norme, more biti obvezujoč za vse uporabnike knjižnega jezika, kršitve tega predpisa pa naj bi bile – seveda v javni rabi – sankcionirane. Tudi predpis, ki je rezultat dela skupine kompetentnih strokovnjakov in je avtoritativno podprt od strokovne ali državne ustanove, je v končni fazi vendarle odvisen od tega, ali so določila v njem sistemu ustrezna in hkrati v dejanski rabi utemeljena. Slovaški jezikoslovec Pauliny je zapisal takole:

Zdi se, da metoda svareče dvignjenega prsta, opominjanje in zgražanje nad površnostjo nima uspeha. [...] Pri normiranju knjižnega jezika je treba računati z visoko stopnjo prostovoljne discipliniranosti nosilcev knjižnega jezika. Jezikoslovec predpisovalec je strokovni svetovalec, kateremu uporabniki knjižnega jezika verjamejo zaradi njegove strokovnosti. Kljub svoji avtoriteti strokovnjaka ne more sprejemanja svojih stališč izsiliti niti z bičem niti s pištolo. (47–48, nav. po: Ondrejovič 1999, 72)

Stopnja obveznosti dosedanjih pravopisnih priročnikov je bila različna: medtem ko sta Levčev *SP 1899* in Breznikov *SP 1920* »šolska učbenika«, deloma individualni deli avtorjev, ki sta zavezovali predvsem učitelje in učence, kar je omogočalo tudi izvajanje sankcij za nespoštovanje uzakonjene norme (v šolah), je Breznik-Ramovšev *SP 1935* prvi slovenski pravopis, ki ga je izdala ustanova – pravopisna komisija Znanstvenega društva v Ljubljani – kot avtoritativno zaledje obeh avtorjev. Določen krog pravopisnih uporabnikov se je dejstva, da za pravopisom stoji širši slavistični krog,¹³ »ustrasil« prav zaradi njegove merodajnosti in zato – kljub večjemu številu pomanjkljivih rešitev – širše družbene obveznosti. Najbolj obsežno kritiko Breznik-Ramovševga pravopisa in njegovih načel je podal Glonar v *Uvodu* k svojemu *Slovarju slovenskega jezika* (1936).¹⁴ Očita mu, da »svoje veljave in moči ne išče v preglednosti, enotnosti, prepričevalnosti tega, kar podaja,

¹³ V Znanstvenem društvu za humanistične vede v Ljubljani, ki je izdalo in založilo *SP 1935*, so bili poleg obeh glavnih »urednikov« oz. prirejevalcev »pravopisnih in pravo-rečnih načel« komisije tega društva tudi I. Grafenauer, F. Kidrič, R. Nahtigal in I. Prijatelj (Glonar 1936, V).

¹⁴ Glonar je zagotovo občutil izdajo *SP 1935* kot konkurenco svojemu slovarju, očitno pa je tudi dejstvo, da se sestavljavca slovarja nista »posvetovala« z njegovimi že izdanimi slovarji: leta 1927 je namreč izšel njegov *Žepni slovarček tujk*, ponatisnjen leta 1934, v letih 1931 in 1933 *Poučni slovar* v dveh delih, leta 1936 pa v knjižni obliki – potem ko je izhajal v zvezkih – prvi slovenski enojezični slovar: *Slovar slovenskega jezika*. Uvodni del v slovar je kritika Breznik-Ramovševga pravopisa iz leta 1935.

torej v svoji porabnosti, ampak v zunanostih: v nekakšnem uradnem pritisku, ki naj ga vrši s pomočjo 'firme', ki stoji za njim«, torej v sklicevanju na avtoritetno ustanovo (Glonar 1936). Vprašanja o zavezujoči funkciji predpisa, ki jih je odprla ta izdaja Breznik-Ramovševega pravopisa, so se razreševala ob izdajah vseh naslednjih pravopisnih priročnikov, uradnega in absolutno veljavnega potrdila s strani državne oblasti pa so bili z izrecno uredbo deležni le tisti, ki jih z rabo ni podprl večji del strokovne in kulturne javnosti (*SP 1935* šele po izdaji popravkov z odlokom banske uprave leta 1937 in *SP 1962* po odloku SAZU in Sveta za šolstvo SR Slovenije leta 1964).

Z obveznostjo pravopisnega predpisa se, kot rečeno, povezuje tudi zahteva po *normodajalnosti jezikoslovcev* pravopiscev, ki ta obvezujoči predpis izdajo. To vprašanje so si zastavljali po izidu vsakega od omenjenih priročnikov. Že ob izidu prvega pravopisa – *SP 1899* – se je na to temo oglasil Bežek (1901a; 1901b), ki je objavil verjetno najostrejšo kritiko Levčevega pravopisa, še posebej pa t. i. Škrabec-Levčevih reform. Zahteval je temeljito pravopisno prenovu in preklic njegove veljavnosti. Bežkova kritika je bila namenjena tudi državnim krogom, ki so dodelili Levcu kot posamezniku pravico in moč odločati o pravopisni normi, ki že definicijsko sloni na dogovoru med pišočimi. Norma, kot jo je po Pleteršniku določil Levec, bi bila verjetno bolj sprejemljiva, če posameznih zapisovalnih dvojnic ali variant ne bi »opremil« s križcem kot normativno prepovedovalno slovarsko oznako. Tak, predpisujoč način normiranja bi po Bežkovem mnenju moral izvajati odbor z najmanj tremi člani, da bi tako predpisana norma lahko veljala za širše kroge (1901a: 393). Bežku v podporo se je oglasil tudi Aškerc (1901a; 1901b) z besedami:

Slepa vera v avtoriteto je dandanes anahronizem. A odkar so dunajski filologi iznašli epohalni »bosanski« (!) jezik, smo mi »pišoča masa« postali še bolj skeptični tudi napram filološki »znanosti«. (Aškerc 1901b, 851)

Zmernost pa veje iz Štrekljevega (1911, 1) prepričanja, da je popolna uveljavitev določil pravopisa skorajda neuresničljiva:

Pravopisec mora biti zadovoljen že, če se njegovih načel poprime znatna večina pišočega naroda.

Ob *SP 1962* je bila zaradi neustreznega predpisa (*bralec – bravec*) v ospredje spet postavljena problematika normativne pristojnosti oz. normodajalnosti. Načelo, da je ta večja v primerih, ko se normodajalci opirajo na priporočila prestižnih ustanov, je začelo izgubljati svojo prevladujočo vlogo na podlagi argumenta, da te dajejo prednost generacijsko starejšemu strokovnemu rodu, ki je »skoraj brezpogojno ohranjevalen (konservativen)« (Toporišič 1978b, 332). Že takrat so se začele pojavljati težnje po opuščanju kolektivnega dela in očitki, da se na Slovenskem apriorno dvomi o sposobnosti intelektualnega strokovnjaka. Vendar je na začetku devetdesetih let Toporišič kot pooblaščen oblikovalec delovnega načrta pravil za novi slovenski pravopis zatrdil, da bo merodajnost tega pravopisnega priročnika zagotovljena že s širokim krogom sodelavcev, ki svoja nesoglasja v jezikoslovnih pogledih usklajujejo z merili »dejanskega v jeziku, s celotnostno enovitostjo kakega sklopa vprašanj, z večjo preprostostjo in preglednostjo [ter] potrebo po zaokroženosti in celotnosti«, v skrajnih primerih pa tudi z glasovanjem (Toporišič 1991a, 296). Med argumenti, ki jih proti obveznosti zadnjega pravopisa, tj. *SP 2001*, nava-

jajo kritiki sta gradivska neizpričanost novih rešitev (Kocjan - Barle 2002, 14) in nejasnost, ki jo povzroča premajhna specializiranost za pravopisno problematiko (Bajt 2002, 2) – vendar predvsem s stališča slovanske predstavitve pravil.

3.2 Dogovornost

Pojem dogovornosti je s pravopisnega stališča definiran kot pripravljenost širše skupine normodajalcev za demokratično soglasje glede izbire vsem »ustrezne« osnove novemu predpisu, torej konsenz. V večini prispevkov, ki obravnavajo pravopisno tematiko s tradicionalnega vidika, je bila dogovornost izpostavljena kot ena od lastnosti pravopisnega priročnika, vendar je poanta usmerjena v upoštevanje jezikovne rabe »dobrih (najboljših) pisateljev« (Toporišič 1992a, 73) oz. zglednih uporabnikov. Kasneje pa se je to pojmovanje razširilo na upoštevanje »primerne literarne prakse zadnjih petdesetih let« (Havránek 1947, 14). V češkem jezikoslovju predstavlja danes npr. klasično pojmovanje Ertl, ki je v dvajsetih letih 20. stoletja zapisal:

Jezikovni zakonodajalec torej ni slovničar, ampak zgledni uporabnik, z drugimi besedami jezik oz. jezikovna raba sama. [...] Ta absolutni zgledni uporabnik je abstraktna podoba, ki dejansko ne obstaja – izbor znakov, poiskanih z opazovanjem in primerjanjem resnično obstajajočih pisateljev. [...] Celota vseh znakov, ki so s tega stališča označeni za pravilne in uresničeni z opisnim načinom, predstavlja absolutno zglednega avtorja. (Nav. po Nebeská 1987, 336–337)

Ertlova razlaga zglednega uporabnika je torej *knjižna raba*. Ob tej interpretaciji je Mathesius leta 1929 (1983, 136) opozoril na to, da »soglasje dobrih piscev lahko izbira le med obstajajočimi možnostmi, sem pa niso vključene napake, kjer se oblikujejo povsem novi izrazi v službi zahtev sporočanja«. ¹⁵ V sodobnejših pojmovanjih se ta abstraktni pojem prenaša na preučevanje *zapisovalne prakse pri vseh nosilcih knjižnega jezika*. Dogovornost je lahko ob pravopisnem kodifikacijskem procesu poimenovana tudi kot upoštevanje načela dejanske rabe (Dular 1982, 264); to mora zapisovalec pravil upoštevati, če želi, da postane »množična« in »vztrajna« ter da se ji pridružijo »priznani besedni ustvarjalci« in vsi nosilci knjižnega jezika. – Osnovna metoda za njeno ugotavljanje je (bila) anketa. ¹⁶ Vendar je Škrabec leta 1903 v razpravi *O učenju naše knjižne slovenščine v začetnih in višjih učiliščih* zavrnil merodajnost *ankete*¹⁷ kot metode za ugotavljanje pravorečne norme ob vprašanju izgovarjave soglasnika *l*. Hkrati pa je predlagal anketo za *odločujočo* pri določanju pravopisne (torej dogovorne) norme:

[V] čisto ortografičnih rečeh bi se smela priznati »anketi« celo nekaka **odločevalna oblast** [poud. H. M.], n. pr. ali se naj se piše »starioče« ali »stari

¹⁵ Kot nezadosten zavrne tudi merilo primernosti švedskega jezikoslovca Noreena, in sicer, »da je pravilna tista oblika izraza, ki izvrši nedvoumno sporočilo z najmanjšim možnim naporom«, saj bi bil glede na to rešitev najbolj »pravilen« stil dejansko telegrafski stil, pravi Mathesius (1983, 137).

¹⁶ V slovenski pravopisni tradiciji je bila dogovornost pojmovana kot nezanesljiva pri določanju *delnih* sistemskih norm (tj. norm, ki se bolj kot pravopisna navezujejo na jezikovni sistem).

¹⁷ »Jaz, da po pravici povem, nimam dosti zaupanja do tiste 'ankete'« (Škrabec JD 3, 36).

oče«, ali naj se krajša »itd.« ali »i. t. d.«, ali naj se začenjajo verzi z velikimi ali z malimi čerkami, celo, ali se naj bi zedinili s Hrvati v fonetični pisavi predlogov v sestavah: »iskazati, rastezati, optergati, potpirati, potplat, op tla« itd.? Kako je prav izgovarjati stari »l« na koncu, to pa ni pravopisno vprašanje, temuč pravorečno, ki gre ne obleki jezika, kar je pravopis, temuč jeziku samemu do živega. Tu nimajo pravice z večino glasov odločevati nekateri profesorji; tu gre odločiti narodu po notranjih natornih zakonih, ki mu jih imajo razložiti strokovnjaki v fonetiki slavenskih jezika. (Škrabec JD 3, 36–37)

Po Škrabcu »masa pišočių«, kakor imenuje »navadne« uporabnike jezika, ne more biti normativna za pravilno rabo jezika; tudi oni se morajo o ustrezni rabi knjižnega jezika kot »umetne tvorbe« poučiti pri »veščakih« (Škrabec JD 3, 73) in učiteljih, katerih glavno vodilo so ugotovitve jezikoslovcev. Škrabec je jezikoslovcem dodelil najvišjo vlogo vzornikov, jezikovnih razsodnikov, kritikov in »motrilcev« jezika.¹⁸ Ker pri Levčevem pravopisu ni prišlo do dogovora in ker si je Levec bolj na podlagi znanstveno utemeljenih argumentov kot pa večinske rabe, ki je omahovala med oblikama *bravec* in *bralec*, »dovolil« poseči v variantno pravopisno normo in jo usmeril v eno samo obliko, so se v protest zganili mnogi posamezniki. Deljena stališča slovenske javnosti si najbolj predstavljamo, če zgornjo Škrabčevo izjavo primerjamo z Aškerčevo, v kateri se je uprl predpisovanju jezika na podlagi znanstvenih spoznanj in zahteval, da se upošteva jezik »pišočių mas«, njegova razvojna dinamičnost ter posamezne narečne značilnosti neosrednjih govorov:

Tako je! »Pišoča masa« to so *pisatelji, beletristi, pesniki, žurnalisti* in znanstveni pisci, morajo imeti *odločilno* besedo kakor v jezičnih vprašanjih sploh tako še posebej v pravopisu. [...] Pisatelji ustvarjajo jezik, ne pa filologi in leksikografi. Ti poslednji imajo le nalogo, da iz gradiva, ki so ga nakopičili ustvarjajoči pisatelji, posnemajo obča pravila. Takšna pravila pa seveda ne morejo imeti absolutne veljave za »večne« čase. Saj je jezik vendar živ organizem, ki raste, se razvija in spreminja. [...] Pustite pri miru Trubarja in Dalmatina! Bog jima daj nebesa! Dandanes tudi ne pišejo samo dolenski pisatelji niti samo kranjski, nego *vsa* Slovenija piše dandanes in čisto naravno je, da mora to iz *vseh* slovenskih krajev pomnoženo število pisateljev močno vplivati na razvoj in obliko našega književnega jezika. In kdor pozna naš jezik, ta mora vedeti, da današnja slovenščina pač ni več samo dolensščina ali samo kranjščina, nego ima v sebi elemente *vseh* slovenskih pokrajin. [...] Menda nam ne bo škodilo, če bomo poslej tudi v jezičnih in pravopisnih vprašanjih bolj *Vseslovinci*, nego pa tesnosrčni provincialci. Živela svoboda!« (Aškerc 1901a, 401–402)

Kasneje, v šestdesetih letih 20. stoletja, pa so se pojavljale težnje *po javni razpravi*, ki bi ob novem predpisu morebitne spremembe pravopisne norme odobrila ali zavrnila. Čeprav so se sestavljavci *SP 1962* zavedali, da »bo marsikatera reforma zaradi odpora javnosti odpadla« (Bajec 1960/61, 95), pa zaradi prepričanja o »zgodovinski upravičenosti svojih reform« pred tem niso izzvali javne strokovne diskusije, temveč so se sklicevali zgolj na ožje zastavljeno anketo v Ljubljani in

¹⁸ Škrabčeve izjave, da je »naloga jezikoslovcev zlasti negativna«, ne smemo razumeti narobe oz. iztrgati iz sobesedila, saj jo pojasni z opisom teh »nalog«: »odvračati in trebiti napake« (Škrabec JD 3, 77).

Mariboru, s katero naj bi se uporabniki odločili za tradicionalno rabo (Bajec 1960/61, 93). Pri tem niso upoštevali osnovnega pravopisnega določila, da se »vsaj večje nameravane pravopisne spremembe predložijo javnosti v diskusijo«, kar imenuje Urbančič (1963/64, 106) v razpravi *Naš novi pravopis* »priprava konvencije«. Njegovo stališče je, da naloga pravopisa ni v ugotavljanju splošne rabe in normiranju te rabe, temveč v določanju pisne podobe jezika glede na dani jezikovni položaj:

Pravopisna določila se ob svojem nastanku ne opirajo na splošno rabo, dobijo pa normativno vrednost, če jih splošna raba potrdi. [...] Pravopisnih in jezikovnih vprašanj torej ne smemo mešati in ne moremo enako reševati. V tem je pogršel že A. Breznik, ki je postavil splošno rabo kot najvišje in edino merilo pravopisa. (Urbančič 1963/64, 106)

Z Urbančičevim ločevanjem jezikovne in pravopisne norme se ni strinjal Toporišič (1977), ki je obravnaval pravopisno normo tudi nedogovorno – v okviru jezikovne norme – in poudarjal tesno povezanost pravopisne norme s pravorečjem in sistemskimi jezikovnimi lastnostmi. Toporišič trdi, da ima jezik tudi pravopisno normo, ki je pojmovana tako, »da imajo določena normativna dejstva glasovja svoj bolj ali manj približen črkovni ustreznik« (1977, 361).¹⁹ Toporišičevo stališče je torej usmerjeno k višanju stopnje implicitnosti in ponotranjenosti lastnosti pravopisne norme.

Pomemben prispevek k večji dogovornosti predpisa predstavlja *Načrt pravil za novi slovenski pravopis* (1981), ki naj bi še pred izidom pravopisnih pravil omogočil javno obravnavo najbolj perečih pravopisnih vprašanj in čim bolj ustrezne rešitve zanje. Že pred izidom *Načrta* je prišlo tudi do strokovne utemeljitve predlaganih pravil: njihova glavna sestavljavca, Toporišič in Rigler, sta s prispevki v *Slavistični reviji* (*Komentar k Načrtu pravil za novi slovenski pravopis* 1977, 1979, 1980) razložila posamezna nova pravopisna pravila ter dopolnjen pravorečni in glasoslovni del neslovarskega dela s tem, da sta pojasnila stvarne in metodološke spremembe glede na stari pravopis ter prikazala zgodovino razvoja glasoslovne problematike. Tiskanih in rokopisnih odzivov in polemik na *Načrt* je bilo nad sto, in zato je bila imenovana komisija, ki je pregledala pripombe iz javne razprave ter jih uporabila za pripravo končnega besedila pravopisnih pravil. Rezultat tega dela so bila pravopisna pravila (*SPIP* ¹1991; zadnjič izdana v *SP* 2001), ki predstavljajo priročnik, ki upošteva *najširši krog javnosti* do sedaj, kar pomeni, da so ta pravila najbolj dogovorna doslej.

3.3 Usmerjevalnost

Pravopisni priročnik ima usmerjevalno funkcijo, ker na različne načine usmerja uporabnika od slabšega k boljšemu. Usmerjevalnost je toliko večja, kolikor bolj »predpisovalen« je predpis. Po stopnji predpisovalnosti je odločilno prepozna-

¹⁹ Velja tudi, da se prevzete besede ravna po normi domačega jezika. – Vendar je tudi Toporišič za pravorečna vprašanja predlagal anketo: kot poročevalec pravorečno-pravopisne komisije pri SAZU v sekciji za novi slovar je pripravil anketo oz. **anketno besedilo** za veznike, predloge in nekatere prislove ter za izgovor deležnikov na *-oč* (Toporišič 1969, 184–189). Vprašalnik (1963/64), ki ga je SAZU ob izidu poskusnega snopiča SSKJ predstavila javnosti, pa se je nanašal zlasti na tehnično ureditvena vprašanja slovarja.

ven tudi slovarski del vsakega pravopisnega priročnika. Usmerjevalnost pravopisnega priročnika je določena že v *fazi ugotavljanja* norme oz., kakor jo imenuje Daneš (1977, 3–13), v *opisni etapi*. Daneševa opisna etapa²⁰ je namreč prva stopnja procesa normiranja, v njej se »ugotovi in popiše knjižna norma objektivno, v vsej popolnosti in dinamičnosti«. Popisu se dodajajo vrednosti, ki jih posameznim jezikovnim sredstvom pripisuje družba oz. uporabnik. Vrednotenje je namreč »neizogibna sestavina procesa normiranja« (Daneš 1977, 8). Normirani jezik, ki je prešel vse faze konstituiranja in je dosegel stopnjo jezikovne norme ter predpisa, je vedno podvržen *vrednotenju*, s katerim se »zagotavlja mehanizem preverjanja in ocenjevanja jezikovne prilagojenosti knjižnega jezika aktualnim potrebam družbe, kulture in posameznikov« (Radovanović 1986: 195). Z vidika predpisa je bistvo prav v objektivnem odločanju med jezikovnimi dvojnicami, variantami ter inovativnimi in razvojnimi elementi.

V polemiki med Bajcem in Voduškom, ki se je odvijala po izidu *SP 1950*, je prihajalo do nesoglasij prav glede usmerjevalnosti pravopisnega priročnika. Bajčevo stališče oz. stališče sestavljavcev *SP 1950* je bilo skladno z Breznikovem: nemožeče je določiti povsem objektivna merila, po katerih bi lahko usmerjali rabo posameznikov. Slovníčarjeva naloga je le, da kaže poti. Tega načela sta se Breznik in Ramovš oprijela že v *SP 1935*, ob katerem se je razjasnilo, da je pravopisec jezikoslovec, ki v jeziku evidentira le tisto, »kar v njem je« (Levstik 1936, 113). Bajec zato – izhajajoč iz teh načel – trdi:

Jezikoslovec more biti kvečjemu usmerjevalec. A usmerjal bo s poukom, s prepričevanjem, s članki, z razpravami, nikoli pa ne v Pravopisu. Knjižni jezik je umetno ustvarjeno narečje višje stopnje in razvoja mu ne določuje samo ljudski govor, marveč tudi raba priznanih pisateljev. Zatorej v njem ni in ne more biti dosledne enotnosti. (Bajec 1951, 20)

Temeljno nasprotje med Bajčevim in Voduškovim videnjem jezikovnih načel, na podlagi katerih bi se moral oblikovati normativni jezikovni priročnik dogovornega tipa, torej pravopis, je nasprotje med opisujočim jezikoslovcem, katerega predmet raziskave je »neurejeni, podzavestno nastali jezik«, in pravopisem, ki usmerja rabo »urejenega, zavestno določenega knjižnega jezika« (Vodušek 1952, 3). Pravopisna načela morajo torej upoštevati tudi slovnične jezikovne lastnosti. V tistem delu pravopisa, kjer je odločujoč dogovor med jezikovnimi uporabniki, pa se morajo njihovi sestavljavci zavedati svoje *usmerjevalne oz. normativne vloge*, kot jo določa Vodušek. Kasneje je tudi Urbančič (1974, 36) zapisal, da je knjižna norma v glavnem tisto, »kar je bilo sprejeto in utrjeno v knjižni praksi«, vloga jezikoslovca strokovnjaka je le deloma v vplivanju nanjo, njegova naloga je, da jo *ugotavlja*, in sicer z razvijanjem lastnega jezikovnega čuta, s poznavanjem jezikovne rabe zglednih piscev, pa tudi z »anketiranjem večjega števila smotrno izbranih posameznikov«. Tako pridobljene odločitve usmerjajo nadaljnjo jezikovno rabo. V okviru pravopisja lahko govorimo tudi o vplivajnskih vlogah jezikoslovcev oz. njihovih (slovarskih) priročnikov. Vplivajnske vloge *jezikoslovca pri usmerjanju norme* je

²⁰ Daneševi *opisni etapi* sledita še: *usmerjevalna* s podetapama izbiranja (popisana knjižna norma se ovrednoti) in predpisovanja (izvedba predpisa) in etapa *izdelave*, v kateri se ugotavljajo in uporabljajo različne smeri in sredstva za uveljavitev predpisa v praksi.

določil Urbančič (1963/64, 108) in med njimi izpostavil: (1) odklanjanje posameznih besed in predlaganje novih, (2) sodelovanje pri ustvarjanju novih izrazov in (3) pomoč pri uveljavitvi novih jezikovnih sredstev. Kasneje je Zgusta (1989) s stališča slovaropisja določil tipe *slovarske vplivnosti*, s katerimi lahko dopolnimo Urbančičeve vloge. Vplivnost slovarja je po Zgusti (1989, 70–79) odvisna tudi od pripravljenosti uporabnika, da slovar upošteva; od področne »superiornosti« slovarja, kjer uporabnik ne dvomi o verodostojnosti informacije, do avtoritativnega zaledja slovarja.

Z vidika Toporišičevega (1991b, 465) pojmovanja predpisa pa ima lahko ta trojno naravo, ki je posredno tudi usmerjevalna in vplivajnska: *uzakonja ustaljeno rabo* tako, da jo zapiše in s tem predpiše; *spreminja že obstoječi predpis*, ki ni identičen s stanjem knjižne norme njegovega časa; opiše in s tem *predpiše novo jezikovno stanje* in tako pomaga jeziku do ustaljenosti.

Podoba predpisa v pravopisnem priročniku je utemeljena v apriornem dvmu o obstoječem predpisu, v iskanju vedno novih možnosti, ki olajšujejo rabo jezika, hkrati pa je ne poenostavljajo v negativnem smislu.

3.4 Enotnost in variantnost predpisa

Variantnost (ali dvojničnost) norme odseva tudi v predpisu: če je ta enotna, naj predpis ne bi bil varianten in obratno. Osnova obravnave enotnosti in variantnosti pravopisnega predpisa je torej izraženost teh dveh lastnosti v ustrezni normi. Variantnost v predpisu pa ima tudi druge razsežnosti, saj se ne sprašujemo le o obstoju variant²¹, temveč tudi o njihovem vrednotenju ter ponazoritvi v jezikovnem priročniku.

V pravopisni tradiciji se je do variantnosti napredno opredeljeval že Škrabec (JD 2, 428), ki je v oceni osme izdaje Janežičeve slovnice (*Slovenska slovnica*, 1900) pojasnil, da se mora mnogooblikovnost slovenskega knjižnega jezika, ki je posledica narečne raznolikosti oz. različnih razvojnih smeri posameznih jezikovnih pojavov, razložiti tudi v slovnici, ki je normativni priročnik, ki mora registrirati in pojasniti vse izrazne oblike knjižnega in pogovornega jezika ter se do njih opredeliti. Jezikovne variante pa naj bodo torej označene glede na rabo, pri čemer se je Škrabec zavzemal za opisno in ne izrecno predpisovalno metodo.

Levec je glede variantnosti omahoval in je »sprejel, oziraje se na Pleteršnikov slovar, na Škrabčeve opazke in na občno pisavo veljavnih pisateljev, samo po eno obliko, da bi s tem učiteljem in učencem olajšal delo in učenje v šoli« (Levec 1898, 278) ali pa je »vzel obojo obliko v slovar; splošna raba pa naj določi, kateri je dati prednost« (str. 281).

Breznik-Ramovševemu *Slovenskemu pravopisu 1935* je bilo očitano, da je v slovarju preveč dvojníc, na kar je Breznik odgovoril z argumentom, da je na ta način omogočeno posamezniku, da se »po svojem znanju« odloči za »tisto obliko, ki je za njegovo občutje prikladna« (Breznik 1936, IV).

Razlike v razumevanju teorije predpisovanja variantnih sredstev pa povzro-

²¹ Večina avtorjev v okviru pravopisne tematike govori o *dvojnícah*, tudi *dvojnih oblikah* (Breznik 1936, IV), v zadnjem času pa tudi o *variantah*.

čajo težave še danes. Jezikoslovci se namreč prav ob normiranju pravopisnih zakonitosti, ki naj bi bile razmeroma nevariantne – seveda zaradi njihovega dogovornega značaja – sprašujejo, »ali v knjižnem jeziku glede novo nastalega dopustiti dvojnico ali to novo zadrževati zunaj norme, ali pa s tem dotlejšnje kar zamenjati« (Toporišič 1992b, 24).

Mnogokrat vprašanja variantnosti pravopisne norme niso razrešena zaradi neustaljenosti predpisa iz prejšnjega obdobja ter vpliva starejših pojmovanj oz. teorije knjižnega jezika, ki pod vplivom mnenja o enotnem predpisu zavračajo variante. Sodobni teoretiki menijo, »da lahko predpisovanje variantnih sredstev v knjižni normi v današnjih jezikovnih in družbenih pogojih sporočanja bolj podpira razvoj knjižne norme do relativne (prožne) ustaljenosti in enotnosti« (Jedlička 1978, 73). Tudi Toporišič (1992b, 23–24) ugotavlja, da variantnost, s katero se množi število jezikovnih sredstev, ki si jih je za obvladovanje knjižne norme treba zapomniti, ni zaželena lastnost, vendar pa je potrebno in pomembno, da se variante evidentirajo kot odraz resničnega stanja v knjižnem jeziku. Variantnost predpisa je z uzaveščanjem njegovega dogovornega oz. opisnega značaja vse pogostejša. Ob izidu *Načrta* (1981, 2) so avtorji le-tega (J. Toporišič, J. Rigler, J. Suhadolnik) opozorili, da je v njem »morda preveč dvojnic«. Od javne razprave,²² ki so jo želeli spodbuditi, so pričakovali, »da bo nakazala, v katero smer bi bilo bolje iti, in predlagala odpravo katere izmed njih, saj dvojnice pravzaprav obremenjujejo spomin in delajo pisavo neenotno« (*Načrt* 1981, 6). Čeprav je bilo omahovanje pri pisanju po izdaji *Slovenskega pravopisa 1 – Pravila* leta 1990 manj, je predpis ponekod še vedno **varianten**. Da pa je dvojnica lahko tudi znak omahovanja pri določanju dogovorne norme, priča ponatis pravopisnih pravil leta 1994, ko so bila spremenjena in dopolnjena nekatera pravopisna pravila v smeri variantnega predpisa. Vse te spremembe pričajo, da je variantni predpis odraz ne le jezikovne resničnosti, ki jo odsluikuje slovnična norma, temveč tudi neskladja med sestavljavci pravopisnih načel in neustaljenosti pisne podobe knjižnega jezika.²³

3.5 Perspektivnost

Sodobni predpis mora vključevati tudi elemente, ki so v sistemu novi, in se do njih opredeliti. Perspektivna obdelava predpisa, torej obravnava norme z vidika predpostavljajočega razvoja, je »omogočena z **normiranjem variant v normi** in s primernim pristopom do njih« (Jedlička 1978, 57), pri čemer pa je treba spoštovati

²² K javni razpravi oz. skupinskem odločanju o pravopisni problematiki so pozivali že ob polemiki *bravec – bralec* po izidu Levčevega *SP 1899*, Tomiňšek (1904, 46–47) npr. opozarja na »pravopisni zbor« izvedencev, pisateljev in pa pravorečni zbor vse javnosti.

²³ Konkretno gre za primere, ko se uvede dvojnica pri pisanju svojilnih pridevnikov iz lastnih imen s predimki (SP1P 1990, § 115: *Vangoghov*; SP1P 1994, § 115: *Vangoghov* in *van Goghov*; SP 2001, § 115; slovar, 1637: *van Goghov*), izrecno je priporočena dvojnica *ahilova peta* poleg *Ahilova peta* (§ 115). Omahovanje je zaznavno tudi pri pisanju meddržavnih zvez: te je po SP1P 1990, 1994, 1997 in tudi po pravilih novega SP 2001 (§ 148) mogoče pisati tako z malo kot z veliko začetnico (*sveta aliansa* : *Sveta aliansa*), nakazano pa je, da je bolj priporočljivo rabiti malo začetnico. V slovarskem delu najdemo zvezo pisano samo z veliko začetnico: *Sveta aliansa* (SP 2001, 318, 1513).

obstoječo usmeritev v knjižni ali pravopisni normi. Predpis je torej perspektiven, če uzakinja tudi variante, za katere predvideva, da bodo izpodrinile oblike, ki so v trenutku ugotavljanja norme v zatonu. Pospešeni jezikovni razvoj diktira tak predpis, vendar jezikoslovci postavljajo tudi svoje pogoje, katerim mora zadostiti. V razponu med jezikovnim sistemom in jezikovno rabo se oblikujejo različni koncepti; avtor enega izmed njih je slovaški jezikoslovec Dolník (1999, 108), ki perspektivni predpis obravnava z vidika jezikovne rabe in z vidika preučevanja jezika. Predpis, ki je prihodnostno naravnán, se mora opirati na znanstveno napovedovanje jezikovnega razvoja in podpirati tiste jezikovne spremembe, ki so v skladu z razvojnimi zakonitostmi oz. težnjami jezika (Dolník 1999, 111). Dolník tudi ugotavlja, da je večina jezikovnih sprememb napovedljiva, vendar le, če upoštevamo najprej vidik jezikovne rabe oz. spremljamo jezikovni razvoj skozi prizmo uporabne logike. Normiranje mora torej potekati vedno v duhu podpore jezikovnemu sistemu in vendar kritično do obstoječega predpisa; predvsem na pravopisni ravni, ki nima vedno ustreznika v govorni podobi jezika, pa si je treba prizadevati za njegovo poenostavitev. Uveljavljanje perspektivnega predpisa je pomembno zlasti v tistih jezikovnih priročnikih, ki v svoji podstavi predstavljajo izhodišče za nadaljnje delo. Tako je bilo neupoštevanje načela perspektivnosti ob obravnavi dvojnic kritizirano zlasti ob izidu *SSKJ*, ki predstavlja »podstavo za bodoče praktične priročnike (npr. enojezični slovar, pravopis, stilistiko ipd.)« (Toporišič 1971, 75). Sestavljavci *SSKJ* so se ob razvrščanju dvojnic sklicevali na pogostnost rabe posamezne oblike v omejenem in referenčno nepopolnem besedilnem korpusu. Toporišič (1971) je v kritiki *Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v SSKJ* poudaril perspektivni pomen *SSKJ* za vse nadaljnje slovarsko delo. Njegovo stališče je, da bi moral novi pravopisni slovar posebej pazljivo pristopiti k reševanju dvojnične norme:

[P]ri dvojnica tega slovarja pa bi brezpogojno moral postaviti na prvo mesto tiste rešitve, ki so boljše, jezikoslovno bolj utemeljene (ne pozabimo na slovnico, ki jo ima v sebi, četudi podzavestno, vsak, ki slovenščino govori kot materni jezik), bolj gospodarne (pravopis je predvsem stvar dogovora, še zlasti v neustaljenih zadevah) in hkrati perspektivne variante pisanja. (Toporišič 1971, 75)

3.6 Pravilnost

Še v prvih desetletjih 20. stoletja so predpis posredno istovetili s pojmom jezikovne pravilnosti in ga zato uveljavljali z zapovedmi in prepovedmi, nastop Praškega kroga pa je prinesel manj strogo dojetje tega pojma v smislu razlaganja in pojasnjevanja posameznih jezikovnih pojavov, pri čemer so se opirali na živo rabo in ustreznost. Raba oz. knjižna raba je bila umeščena na hierarhični lestvici zelo visoko, posamezniki (Trávníček) so jo postavljali celo za najvišje merilo jezikovne pravilnosti, navaja Doležel (1955, 200), ki pa se sam ne strinja povsem s to usmeritvijo in definira rabo le kot »objektivni družbeni proces kolektivnega jezikovnega stika«, v katerem se »uveljavljajo in pojavljajo zakonitosti knjižnega jezika«. Doleželu je merilo jezikovne pravilnosti knjižna norma sama v sebi in sama zase.²⁴

²⁴ Kasneje (leta 1963) je Hausenblas (Nav. po Nebeská 1989, 155) verjetno najustrezneje označil jezikovno rabo nasploh, in sicer kot pogoste, običajne, navadne jezikovne poja-

Tudi na Slovenskem so se že zgodaj pojavljali napredni pogledi na pojmovanje jezikovne pravilnosti, najzrecneje pa je na to problematiko v začetku tridesetih let opozoril Glonar, ki je ob vse večji funkcijski razslojenosti slovenskega knjižnega jezika poudaril, da Breznikova pravopis in slovnica ter različni brusi ne zadoštujejo več za vse potrebe številnih uporabnikov knjižnega jezika, saj besedje obravnavajo iztrgano, brez sobesedila:

Naši brusači in pisci terminologij namreč vse preradi pozabijo temeljno rešnico jezikoslovja, da kaka beseda sama zase še vedno nima pravega pomena, da ga marveč dobi šele v zvezi z drugimi besedami in vsem mogočim, kar se vrši, se je vršilo ali se namerava vršiti okrog nje. (Glonar 1932, 630)

V boju proti pretiranemu purizmu je Glonar uporabil pojem *jezikovne ustreznosti*, ki je nadrejen pojmu *slovnicihne pravilnosti*: medtem ko je vsaka tujka lahko v sobesedilu rabljena ustrezno glede na sporočevalčev namen, pa je tudi slovnicihno povsem *pravilna* beseda v določenih okoliščinah – po Glonarju: besedilih – povsem *neprimerna*. Slovničarji naj torej presojujejo o tujkah v tradicionalnem pomenu besede, stilisti pa – ki imajo »poleg slovniškega znanja tudi nekaj čuta za [...] stil« – naj povedo, kdaj in kako jih rabiti (Glonar 1932, 632–633). Tudi Bunc je prišel do zaključka, da je umetno usmerjanje jezika, ki ga izvajajo »strogi čistilci jezika, opirajoč se na pravopisno doslednost in jezikovno pravilnost«, mnogokrat manj učinkovito kot »občna raba, ki daje oblikam v pisavi zakone pravilnosti« (Bunc 1930, 568–569). Z Glonarjevim in Bunčevim razmišljanjem o jeziku so bili usmerjevalci jezikovne rabe postavljeni pred ugotovitev, da se jezika ne da usmerjati zgolj po sistemsko utemeljenih in enotnih merilih. Zvrstna raznolikost besedil je zahtevala obravnavo besed v besedilu, pri čemer naslonitev na jezikovno rabo »dobrih piscev« ni zadoščala več za široke izrazne zahteve vseh uporabnikov knjižnega jezika. Zahteva po slovnični pravilnosti, ki bi omogočala razumevanje, se ni umaknila novim merilom, ampak je postala del zahtev po jezikovni ustreznosti za posamezne jezikovne zvrsti. S stališča ustreznosti vrednotimo jezikovno sredstvo v primerih, ko ugotavljamo, »ali oz. do katere mere je sposobno opravljati funkcijske potrebe družbe« (Daneš 1977, 11).²⁵ Opisana miselna usmeritev se je nadaljevala in v sedemdesetih letih, ko se je na ta način liberalizirala vzgoja jezikovnega uporabnika, njegov odnos do jezika ni bil več naravnani le k brezizjemnemu upoštevanju določil normativnih priročnikov, ampak h kritičnemu vrednotenju, seveda, če bi ta ugotovil, da se jezikovna norma, ki jo ti predpisujejo, razhaja z dejansko jezikovno rabo. V tem smislu si je vprašanje o *jezikovni pravilnosti* v sklopu radijskih *Jeziikovnih pogovorov* zastavil Toporišič (1978a, 324–325), ki v omenjenih primerih slovnici in pravopisu ne daje neomejene normativne veljave ter normo postavlja v razmerje s kompetentnim uporabnikom jezika in neločljivo povezanost z jezikom.

Ker *prav* je v izgovoru navsezadnje vendarle tisto, kar potrjuje **govorna praksa** za te stvari **pristojnega jezikovnega območja in sloja prebivalstva** [poud. H. M.]. Edino to je v izgovoru tudi lepo, drugega objektivnega merila v jezikih glede tega ni!

ve, ki jih uporabljamo ne glede na to, »če so zaželeni ali ne, če so pravilni, napačni, primerni ali neprimerni«.

²⁵ Kot pomembno sestavino ustreznosti navaja Daneš učinkovitost.

Pravilnost v predpisu so teoretično dokončno utemeljili praški strukturalisti, ki so zavrnili arhaizirajoči predpis kot posledico govorne tradicije in zgodovinske čistosti ter se usmerili v definiranje jezikovne norme in delnih norm jezikovnih ravnin kot novega merila jezikovne pravilnosti. Z uzavešanjem teorije jezikovne zvrstnosti pa je prišlo do izpostavitve pojma *knjižnost*. Ta v razmerju do neknjižnosti ni istoveten z nasprotnostnim razmerjem med pravilnostjo in nepravilnostjo, ampak se razcepi v razmerje *knjižnosti* do drugih socialnih zvrsti jezika.

Štícha (1993, 57–60) je ob razjasnitvi razmerja med pojmi *knjižnost – pravilnost – slovničnost – sprejetost* ugotovil, da je prava oznaka za knjižnost omejena le na »določeno zvrstno raven« in za pravilnost na »to, kar ustreza danemu namenu ali zahtevani normi«. Pri tem je opozoril, da je določena »pravilna« oblika lahko pri sporočanju na določeni ravni neprimerna in zato takrat nepravilna, ter zahteval ločitev knjižnosti od slovničnosti in sprejetosti. Z uvedbo pojma knjižnost so se torej pojavile zvrstne norme,²⁶ ki pa v nasprotju z delnimi normami niso systemskega, temveč v primeru socialnozvrstnih norm družbenega in v primeru funkcijskozvrstnih norm funkcijskega značaja. Za pravopisno normo premik k zvrstnemu pojmovanju pravilnosti ne pomeni spremembe, saj je pravopisna norma norma knjižne jezikovne zvrsti, funkcijskozvrstno pa se ne razlikuje.²⁷

Vežanost konkretnih govornih dogodkov na pomensko in okoliščinsko raven nas prepriča, da je danes predpis največkrat le priporočilo pri izbiri jezikovnih sredstev, vendar pa je pravilnost na izrazni zapisovalni ravni še vedno pojmovana strožje. S stališča pravopisa ne govorimo o zapisovalnih oblikah, ki bi bile bolj primerne v tej funkcijski zvrsti in manj v drugi. Razen pri nekaterih izjemah (npr. pisanje socialne velike začetnice) se ne oziram na socialnozvrstno razlikovanje bralca ali ustreznost naslavljanja v pisnih oblikah sporočanja, ampak še vedno govorimo o pravopisnih oblikah, ki so pravilne in nepravilne – druge kot nepravilne s slovarskega vidika tudi prepovedane in odsvetovane. V pravopisnem slovarju, kakršen je že tradicionalno slovenski pravopis, je zaradi neposredne pedagoške funkcije prisotnost normativnih komentarjev o slovnični pravilnosti in pravilni/ustrezni rabi zaželeno in iskano.²⁸ Pravilnost je z vidika jezikovnega uporabnika ali pa tudi učenca jezika tista, ki se je v jeziku zgodovinsko potrdila. To je naravna zakonitost, od katere »se ni odvrnila no-

²⁶ R. Bartsch (1987, 157) namesto besedne zveze *zvrstne norme* uporablja širšepomensko besedno zvezo *vrsta norm*.

²⁷ Premik v tej smeri je bil narejen tudi s pristopom k jeziku z vidika *sporočanja*. Povprečni udeleženelec sporočanja si ne prizadeva v tolikšni meri za kulturni dvig lastnega izražanja, temveč za dvig njegove *učinkovitosti*, ki bi pri določenem naslovniku v določenih okoliščinah (sotvarju) spodbudilo pričakovan *odziv*. To pa je področje, kjer je normativno vodenje manjšega pomena oz. je zaradi neoprijemljivosti, fluidne oblike tu rabljenih jezikovnih sredstev težje izvedljivo. Seveda pa ne smemo zanemariti tudi zahtev jezika. Ta usmeritev se še stopnjuje z nastopom tvorbeno slovnične, ki je uvedla vzporedna pojma sprejemljivosti in slovničnosti, pri čemer je sprejemljivost vezana na rabo jezika, slovničnost pa na jezikovno sposobnost, »vendar tako, da je slovničnost eden od dejavnikov, ki opredeljujejo, kaj je v jeziku sprejemljivo«, navaja po Chomskem Goldnova (1997, 98).

²⁸ Pri tujih slovaropisnih teoretikih (npr. Glatigny 1989, 700) se pojavljajo težnje, ki dajejo prednost preučevanju značilnosti in tipov slovarskih oznak, na podlagi katerih določajo stopnjo normativnosti slovarja.

beno jezikovna skupnost«, in tudi jezikoslovec predpisovalec si ne misli, da »mora podpirati iste sistemske zakonitosti zato, ker bi bila sicer lahko ogrožena pravilnost jezika in lahkost njegovega osvajanja« (Dolnik 1999, 107–108).

3.7 Sistemskost

Iz zahteve po pravopisni normi, ki ne bo usklajena le z jezikom, temveč tudi s sistemom, izhaja sistemskost predpisa, ki to normo uzakonjuje. S stopnjo sistemskosti, ki jo lahko ugotavljamo v vsakem jezikovnem sredstvu in v vsaki od njegovih variant, presojava, kako je to sredstvo »v soglasju z obstajajočimi pravili jezikovnega sistema, kako prispeva k notranji povezanosti, pravilnosti in dinamičnemu ravnovesju podsistemov in sistemov kot hierarhične celote« (Daneš 1977, 11). Iz dinamičnosti sistema izhaja tudi zahteva po raziskovanju soglasnosti jezikovnih sredstev z razvojnimi težnjami.

Sistemskost predpisa je v slovenski pravopisni tradiciji mnogokrat povezovana z razumskostjo, ki implicitno izhaja iz urejenosti sistema. Tako je že leta 1901 Bežek, urednik *Ljubljanskega zvona*, od Levca zahteval, naj pravopis ne bo le zgodovinsko in fonetično utemeljen ter ustaljen, temveč tudi razumljiv: »Pravopisna načela morajo biti prozorna in lahko umevna« (1901a, 400). Iz razčlenitve zgodovine slovenskega pravopisja je Bežek izpeljal nekaj osnovnih teoretičnih ugotovitev, med katerimi je tudi ta, da »se mora smatrati kot pravopisni napredek samo to, kar pospešuje pravopisno priprostost. Priprostost bodi pravopisu najvišji smoter.« S preprostostjo je Bežek mislil to, kar srečamo kasneje pri Toporišiču (1984, 716), ki razumskost naveže na *sistemskost* jezika in pravi:

Spreminjanje predpisa je seveda smiselno le, če je s tem res pomagano jezikovnemu ustroju samemu; samo ob sebi se razume, da je s tem olajšano tudi obvladovanje predpisanega vsem tistim, ki se kot uporabniki knjižnega jezika šele pojavljajo (nove generacije), medtem ko spremenjena (ali razširjena) kodifikacija spravlja v nerazpoloženje tiste, ki so vajeni stare, pa naj bo še tako neustrezna. (Toporišič 1984, 716)

Gre torej za zavest, da pravopisa ne bo nikoli mogoče popolnoma ujeti v pravila, temveč da si je vedno znova treba prizadevati za poenostavitev njegovega predpisa. Dular (1982, 264) pa meni, da je uveljavitev načela sistemskosti močno »odvisna od razvojne stopnje jezikoslovne znanosti«, zato se zanjo tudi na pravopisni ravni zavzemajo predvsem jezikoslovci.

Ob polemičnih odmevih na osnutek pravil zadnjega slovenskega pravopisa, ko je prišlo tudi do medgeneracijskega obračunavanja med tradicionalističnim in modernejšim jezikoslovnim pojmovanjem, ki se je uveljavil v *Načrtu* (1981), je bilo izpostavljeno, da nova metodologija izhaja iz »razčlenjevanja sestavin jezikovnega sistema, iz spoznavanja dialektičnih razmerij med temi sestavinami« in skuša z »logičnim obvladovanjem globinske strukture jezika« v vzročno-posledična razmerja povezati tudi pravila za pisanje (Vidovič Muha 1982, 5).

3.8 Praktičnost

Organiziranost pravopisnega priročnika naj bi ustrezala osnovni težnji jezikovnega uporabnika: zeleno, tj. jasno in nedvoumno ter »pravilno« informacijo čim

hitreje najti. Kritiki so večkrat (npr. v oceni Levčevega pravopisa Aškerc (1899a, 320)) opozarjali na preobširnost uvodnega dela (*Pravil*) nasproti slovarskemu delu. Aškerc je izrazil tudi željo, da *Pravila* ne bi vsebovala vseh slovničnih zakonitosti, temveč le tiste, ki se dotikajo pravopisne problematike. Glede na dejstvo, da je komaj pet let pred izidom Levčevega pravopisa izšel Pleteršnikov slovar, ki ga je Levec uporabil za svoj osnovni slovarski vir, je Aškerc pričakoval popravek Levčevega pravopisa v smeri lakoničnega skrčenja le na pravopisno problematiko in razširitev slovarskega dela.²⁹ Celo Škrabec je pričakoval, da bo Levčevemu pravopisu sledil priročnik (Škrabec govori o brusu ali antibarbarusu), ki bo namenjen šolski rabi in bo normativen za pisavo in izreko:

Pravopis se nima učiti brez pravorečja; mej navadnim vsakdanjim pravopisom in pravorečjem pa mora posredovati znanstven v ta namen spopolnjen pravopis. To mora vse skupaj obsegati dotična šolska knjiga, imenuj se ali »Pravopis« ali kaker koli. [...] Naposled bi se navele oblike in po abecednem redu besede, ki se navadno ali vsaj pogosto v knjigah in časopisih napak pišejo, ali ki jih ljudje pogostoma in sploh napak izgovarjajo, in določilo, katera izreka in pisava je prava. Pa tudi kake druge navade naše knjižne slovenščine bi se smele obseči, tako da bi bila knjiga nekak »Antibarbarus« ali »Bрус«, kaker ga je ob svojem času namerjal menda že Levstik. To je moja misel o novi izdaji »Pravopisa«. (Škrabec JD 3, 86)

Tominšek (1904, 48) pa je zahteval, da se za »prihodnji natisk« Levčevega pravopisa »izpusti vse, kar ne spada res v pravopis«, »razširi slovar« in »slovar izda v posebni brošuri, ki bi stala le nekaj vinarjev«.³⁰

Ob izidu *Načrta* (1981) in *SPIP* (1990) so kritiki izrazili željo po večji praktičnosti novega priročnika, ki bi bila dosežena, če bi skrčili geslovník novega slovarja in tako v slovarskem delu izločili vse tisto besedje, ki ne »povzroča niti pri pisanju, niti pri izgovoru, naglašanju ali tvorbi oblik nikakršnih težav in je tudi stilno neopazno« (Majdič 1982/83, 191).³¹ Zahteve so bile zavrnjene s *slovaropisnega* in *slovníčnega* stališča: (1) uporabnik pravopisnega slovarja bi si kot iskalec *predpisa za knjižno normo* lahko dejstvo, da besede ni v slovarju, lahko razlagal, kot da ta »knjižno ni dovoljena« (Toporišič 1985, 361), in (2) pravopisni priročnik, kot je po tradiciji znan med Slovenci, je tesno povezan tudi s priročniki, ki izpo-

²⁹ To nasprotje med pričakovanji in dejansko uresničitvijo, ki se ponavlja v vseh obdobjih izhajanja pravopisnih priročnikov, je rezultat *različnih dejavnikov* (Majcenovič 2001). Npr. pri Levcu kljub naslonitvi na Pleteršnikov slovar ni bilo mogoče obiti osnovnih zapisovalnih problemov, povezanih s sistemskim opisom jezika; *SP 1950* in *SP 1962* sta bila nadomestilo za enojezični slovar knjižnega jezika v obdobju t. i. »leksikografskega zamudništva« (Suhadolnik 1963, 926); tudi uporabniki so želeli, da bi bilo v pravopisnem priročniku kaj več kot »nauk, kdaj se piše *ij* namesto *i*« (Vodušek 1950, 1048) in »da bi imeli čim več normativnih predpisov zbranih na enem mestu« (*Načrt* 1981, 2).

³⁰ Pomembnost cenovne dostopnosti družbeno izpostavljenih jezikovnih priročnikov se poudarja tudi ob naslednjih izdajah, npr. ob izidu *Slovenskega pravopisa 1 – Pravila* M. Orožen v Izjavi o Slovenskem pravopisu v imenu Slavističnega društva Slovenije (1990, 17) opozarja na pomen cenovne dostopnosti pravopisnega priročnika.

³¹ Torej naj bi bil pravopisni slovar s »problematičnimi besedami« le dopolnilo slovarju knjižnega jezika (SSKJ).

stavlja le jezikovne probleme (t. i. brusi), vendar pa se nova definicija »problematičnosti« ne nanaša le na besede, ki bi jih sprejeli kot slovarske iztočnice, temveč mnogokrat »neproblematična« beseda dobi ta pridevek šele v besedni zvezi ali tvorjenki, ali pa tudi v *povedi* – vzrok za širjenje pravopisnega priročnika je v navezavi na povedano tudi izrazita težnja po preučevanju jezikovnega sredstva v naravnem jezikovnem okolju.

Ob pripravah zadnjega pravopisnega priročnika so zlasti zavest, da je tudi *SSKJ* potreben temeljite prenove, in nenehne zahteve uporabnikov po novem normativnem priročniku, ki bo uzakonil jezikovne spremembe zadnjih desetletij, usmerili načrtovalce, da so zasnovali obširnejši slovarski priročnik. Seveda pa bi zahtevo po praktičnosti lažje uresničevali, če bi imeli več specializiranih slovarskih priročnikov: pravopisnega, pravorečnega, stilističnega ipd.

4 Sklep

Pojmovanje knjižne norme slovenskega jezika se je razvijalo vzporedno z razvojem jezikoslovne misli. V sedanjem trenutku pojmuje knjižno normo kot normo knjižne jezikovne zvrsti. V stopnji oblikovanja slovenskega knjižnega jezika je bila ta norma precej neuzaveščena in neustaljena, zato tudi neenotna. Jezikoslovci prve polovice 20. stoletja so si zato prizadevali to normo uzavestiti s pomočjo predpisa. Predpis iz obdobja ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika je bil hkrati opis in usmerjevalec norme, bil je manj dogovornega značaja. Pravopisna norma, ki je ena od delnih norm knjižnojezikovne norme, je enakovredna normam drugih jezikovnih ravnin oz. drugim delnim normam: pravorečnim in slovničnim (oblikoslovnim) ter besedotvornim in skladenjskim, vendar je najbolj dogovorna. Vse te norme pa so lahko z vidika rabe dvojnične (variantne) in nevariantne. Sodobno pojmovanje norme torej sloni na ugotovitvi, da ne obstajajo le norme knjižnega jezika, ki je bila najprej predpisana, temveč obstajajo norme znotraj vseh jezikovnih zvrsti in interesnih govoric. Te vrste norme bi lahko poimenovali tudi nenapisane zakonitosti besednega vedenja v posameznih položajih sporočanja. Opis teh zakonitosti lahko postane predpis, če ga izvedejo usposobljeni strokovnjaki in znans-tveniki ter potrdijo strokovna javnost, avtoritativna ustanova, dokončno pa ga potrdi raba merodajnega kroga jezikovnih uporabnikov. Predpis torej izhaja iz jezikovne norme in usmerja jezikovno rabo. Predpis knjižne norme vključuje vse v njej obsežene norme: norme funkcijskih zvrsti in delne norme jezikovnih ravnin.

Vse opisane *lastnosti pravopisne norme in predpisa* nam odkrivajo, da je pravopisna problematika kompleksen pojem. Pri raziskavi perečih pravopisnih vprašanj, pri katerih je treba biti z vidika lastnosti pravopisne norme in pravopisnega predpisa pozoren na odstopanja od ustaljene pravopisne norme in rabe, se lahko najprej vprašamo, *kakšna je povezava med obravnavanimi lastnostmi in perečimi pravopisnimi vprašanji*. Če je pravopisna norma neustaljena ali neenotna, to povzroča večjo variantnost tako norme kot predpisa. Variantnost pomeni za uporabnika nihanje pri izbiri jezikovnih sredstev, ki pa ni vedno nezaželeno. Kadar predpis uzakonja le eno jezikovno možnost, le-teh pa je v normi več, pomeni to neupravi-

čen pritisk na uporabnika, ki mora svojo rabo prilagajati predpisu. Težave se lahko pojavijo tudi, če je pri upoštevanju jezikovnih lastnosti, ki vplivajo na oblikovanje pravopisne norme, zajet le ožji, elitni krog jezikovnih uporabnikov, katerih jezikovne navade ne vključujejo izraznih potreb vseh pišočių. Več možnosti za pravopisna nestrinjanja pa izhaja iz lastnosti predpisa. Če je obvezen za vse jezikovne uporabnike, je za njegovo upoštevanje pomembno, da sloni na znanstveno argumentiranih rešitvah normativno pristojnih pravopiscev. Če tega ni, ga uporabniki ne bodo v celoti sprejeli. Kadar je predpis izrazito prepovedovalen oz. črno-belo normativen oz. kadar jezikovnemu uporabniku ni dopuščeno svobodno odločanje med posameznimi variantami glede na besedilni ali govorni položaj, verjetno ni dvoma, da bo tak predpis vzrok mnogih polemičnih odzivov. Tudi vsebinska neustreznost predpisa oz. nepravilno ali nerazumljivo predstavljena norma, mnogokrat podkrepljena z neustreznim načinom predstavitve predpisa v jezikovnem priročniku, je lahko eden od vzrokov, da ga uporabnik knjižnega jezika zavrne in se ga »pišoča masa« ne »poprime«. Če pa je pravopisna norma že dovolj ustaljena in enotna, če jo uporabniki pojmujejo kot obvezno, če je na podlagi te norme nastali predpis plod dogovora med pišoćimi, hkrati pa je praktičen, strokovno podkrepljen in odprt za perspektivne rešitve, je možnosti za uveljavitev predpisa pri vseh uporabnikih knjižnega jezika mnogo več.

Seznam navedenk

- Aškerc, Anton, 1899a, Slovenski pravopis, Sestavil F. Levec, *Ljubljanski zvon*, 319–321.
- – 1899b, Bojni klic »bravec« in protiklic »bralec«, *Ljubljanski zvon*, 514–516.
- – 1901a, Pisatelji ... morajo imeti odločilno besedo ... (Pripomba k članku V. Bežka: Zaščitnikom Levčevega pravopisa v preudarek), *Ljubljanski zvon*, 401–402.
- – 1901b, Post-scriptum uredništva (Pripomba k članku V. Bežka, Zaščitnikoma Levčevega pravopisa vnovič v preudarek), *Ljubljanski zvon*, 850–851.
- Bajec, Anton, 1951, *Rast slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana.
- – 1960/61, Kakšen bi bil idealni slovenski jezik, *Jezik in slovstvo*, 91–96.
- Bajt, Drago, 2002, Zadnji pravopis – poslednji pravopis?, *Nova revija*, št. 239/240 (marec–april), 2–10.
- Bartsch, Renate, 1987, *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects*, Longman, London – New York.
- Bežek, Viktor, 1901a, Zaščitnikom Levčevega pravopisa v preudarek, *Ljubljanski zvon*, 392–401.
- – 1901b, Zaščitnikoma Levčevega pravopisa vnovič v preudarek, *Ljubljanski zvon*, 757–766, 844–850.
- Breznik, Anton, 1936, Ocenjevalcem Slovenskega pravopisa, I–VII, *Slovenec*, 262, 263, 265, 266, 267, 269, 272.
- Bunc, Stanko, 1930, Slovenski jezik. Iz naše pisave, *Ljubljanski zvon*, 568–569, 767–768.

- J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I 8 • 2002 • 1
- Daneš, František, 1977, K dvěma základním otázkám kodifikace, *Naše řeč*, št. 1, 3–13.
- Doležel, Lubomir, 1955, Spisovná norma s hlediska potřeb společnosti, *Slovenska řeč*, št. 4, 199–205.
- Dolník, Juraj, 1999, Jazykový system a kodifikácia, *Slovenská reč*, št. 2, 106–113.
- Dular, Janez, 1982, Ob osnutku novega slovenskega pravopisa, *Naši razgledi*, 264–266.
- Đurovič, Lubomir, 1955, Z diskusie, *Slovenská reč*, št. 4, 218–219.
- Glatigny, Michel, 1989, Les commentaires normatifs dans le dictionnaire monolingue, *Wörterbücher, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* 1, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 700–704.
- Glonar, Joža, 1932, Dve, tri o naših rešetarjih, *Ljubljanski zvon*, 629–633.
- – 1936, *Slovar slovenskega jezika*, Umetniška propaganda, Ljubljana.
- Golden, Marija, 1997, *O jeziku in jezikoslovju*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Gradišnik, Janez, 1974/75, O normi v knjižnem jeziku, *Jezik in slovstvo*, 122–130.
- – 1981, *Še znamo slovensko?*, Mohorjeva družba, Celje.
- Grepš, Miroslav, 1993, K aktuálním otázkám jazykové kultury, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Sborník z olomoucké konference 1, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 80–83.
- Havránek, Bohuslav, 1929, Funkce spisovného jazyka, *Sbornik Přednášek I. sjezdu čsl. profesorů*, Praha, 1–9.
- – 1932, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, ur. B. Havránek, M. Weingart, Melantrich, Praga, 32–84.
- – ²1976 (¹1936), Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur, *Grundlagen der Sprachkultur*, Akademie-Verlag, 142–149.
- – 1947, Zásady pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny, *Slovo a slovesnost*, št. 1, 13–22.
- – 1969, Teorija knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo*, 196–204.
- Horecký, Jan, 1955, Norma spisovného jazyka z hľadisha potrieb spoločnosti, *Slovenská reč*, 194–199.
- Jedlička, Alois, 1965, Teorija praške šole o knjižnem jeziku, *Jezik in slovstvo*, 186–192.
- – 1975, Problematika normy spisovného jazyka, *Slovo a slovesnost*, št. 2, 116–125.
- – 1978, *Spisovný jazyk u současné komunikaci*, Universita Karlova, Praha.
- J. K., 1921, Anton Breznik. Slovenski pravopis, *Popotnik*, 91–93.
- Kocjan - Barle, Marta, 2002, Slovenski pravopis 2001 med znanostjo in (ne)uporabnostjo, *Nova revija*, št. 239/240 (marec–april), 11–25.
- Kraus, Jiří, 1980, Jazykovědci NDR o normě v jazyce, *Naše řeč*, št. 1, 43–49.
- Lenček, Rado L., 1996 (1981), Sociolingvistične determinante razvoja slovanskih knjižnih jezikov, *Izbrane razprave in eseji*, Slovenska matica, 28–39.
- Levec, Fran, 1898, Slovenski pravopis, *Ljubljanski zvon*, 276–283.
- Levstik, Vladimir, 1936, Okoli »Slovenskega pravopisa«, *Ljubljanski zvon*, 113–116.

- Majcenovič, Helena, 2001, Perspektivni pogled na pravopisno slovaropisje, Okrogla miza: Vprašanja in naloge slovenskega slovaropisja, Gorica, 5. 10. 2001, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 12 (2002), (v tisku).
- Majdič, Viktor, 1982/83, Na rob Načrtu pravil za novi slovenski pravopis, *Jezik in slovstvo*, 190–200.
- Mathesius, Vilém, 1983 (1929), Functional linguistics, *Praguiana. Some Basic and Less known Aspects of the Prague Linguistic School*, ur. J. Vachek, John Benjamins Publishing Company, 121–142.
- Moder, Janko, 1969, Kako nastane jezikovna norma, Jezikovni kotiček, *Nedeljski dnevnik*, 31. 8.
- 1970, Kaj je neustaljeno?, Jezikovni kotiček, *Nedeljski dnevnik*, 21. 6.
- Müller, Jakob, 1982, Jezik kot vrednota ali jezik kot resničnost?, *Naši razgledi*, 294–296.
- Načrt 1981 = *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, SAZU – Inštitut za slovenski jezik – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Nebeská, Iva, 1987, Ke klasickému pojetí normy v české lingvistice, *Slovo a slovesnost*, št. 4, 334–342.
- 1989, Ke současnému pojetí normy v české lingvistice, *Slovo a slovesnost*, št. 2, 334–342.
- 1996, *Jazyk norma spisovnost*, Univerzita Karlova, Praha.
- Ondrejovič, Slavo, 1999, Eugen Pauliny ako sociolingvista, *Slovenská reč*, št. 2, 65–83.
- OPP 1945 = *Osnutek pravopisnih pravil o rabi velike in male začetnice*, Črnomelj.
- Orožen, Martina, 1990, Čimprej dostopnejšo – torej cenejšo izdajo! Izjava o Slovenskem pravopisu, *Delo* (21. VI. 1990), 17.
- Peciar, Štefan, 1955, Záver z konferencie o jazykovej norme, *Slovenská reč*, št. 4, 279.
- Radovanović, Milorad, 1986, *Sociolingvistika*, Biblioteka XX vek, Dnevnik, Književna zajednica Novog Sada.
- Ružička, Jozef, 1955, Z diskusie, *Slovenská reč*, št. 4, 219.
- SSKJ I–V = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1970–1991, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP 1899 = *Slovenski pravopis*, Sestavil Fr. Levec, Cesarsko kraljeva zaloga šolskih knjig, Dunaj.
- SP 1920 = *Slovenski pravopis*, Sestavil dr. A. Breznik, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- SP 1935 = *Slovenski pravopis*, Izdalo in založilo Znanstveno društvo, Ljubljana.
- SP 1937 (²1938) = *Slovenski pravopis*, Mala izdaja, priredila A. Breznik in F. Ramovš, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP1P ¹1990 (³1994, ⁵1997) = *Slovenski pravopis 1 – Pravila*, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC.
- Suhadolnik, Stane, 1963, Problemi slovenske leksikografije, *Sodobnost*, 926–934.

- Škiljan, Dubravko, 1999, *Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije*, Studia humanitatis, Ljubljana.
- Škrabec, JD 1–4, 1994–1998, *Škrabčeva Jezikoslovna dela*, 1–4, ur. Jože Toporišič, Frančiškanski samostan Kostanjevica, Nova Gorica.
- Štícha, František, 1993, K pojetju spisovnosti, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Sborník z olomoucké konference 1, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1995, 57–60.
- Štrekelj, Karel, 1911, *O Levčevem pravopisu in njega kritikah. Opomnje o slovenskem glasoslovju in rabi nekaterih oblik in besed*, Ljubljana.
- Tominšek, Josip, 1904, *Smeri našega pravopisja in pravorečja* (Ponatisk iz »Slovan« 1904), Ljubljana.
- 1910, *Antibarbarus. Studije o napakah in pravilih slovenskega pisanja*, Ljubljana.
- Toporišič, Jože, 1969, Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim vprašanjem, *Jezik in slovstvo*, 184–190.
- 1971, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, *Slavistična revija*, 55–75, 222–229.
- 1977, O Urbančičevi jezikovni kulturi, *Slavistična revija*, 359–371.
- 1978a, Kaj je v knjižnem jeziku prav, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Založba Obzorja, Maribor, 323–327.
- 1978b, Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Založba Obzorja, Maribor, 328–338.
- ²1984 (¹1976, ³1991, ⁴2000), *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor.
- 1985, K neki kritiki pravil za novi slovenski pravopis, *Slavistična revija*, 359–385.
- 1991a (1975), Intervju za 7 D o pripravljajočem se Slovenskem pravopisu, *Družbenost slovenskega jezika*, DZS, Ljubljana, 293–297.
- 1991b (1978), Slovenski jezik in jezikoslovje, kot sta, *Družbenost slovenskega jezika*, DZS, Ljubljana, 293–297.
- 1992a, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- 1992b, Tipološka oznaka slovenskega knjižnega jezika, *XXVIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Zbornik predavanj, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 13–42.
- Toporišič, Jože, Rigler, Jakob, 1977, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, *Slavistična revija*, 69–106, 311–358.
- 1979, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, *Slavistična revija*, 81–150, 231–261, 459–476.
- 1980, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, *Slavistična revija*, 325–356
- TPLK 1929 = Teze Praškega lingvističnega krožka, V: *Struktura pesničkog jezika*, R. Jakobson, N. Trubeckij, V. Matezijus, B. Havranek, P. Bogatirjov, N. Durново, J. Mukaržovski i P. Savicki, *Teze Praškog lingvističkog kružka*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986.
- Trávníček, František, 1955, K otázkám jazykové normy, *Slovenská reč*, št. 4, 205–

208.

- Urbančič, Boris, 1963/64, Naš novi pravopis, *Jezik in slovstvo*, 103–118.
– – 1974 (²1987), *O jezikovni kulturi*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
Vidovič Muha, Ada, 1982, Pogovarjati bi se morali čisto drugače, *Delo* (9. 4. 1982).
5.
– – 1991, Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. *XXVII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 17–27.
– – 1998, Družbeno-politični vidik normativnosti v slovanskih knjižnih jezikih, *Slavistična revija*, št. 1–2, 95–116.
Vodušek, Božo, 1950, Pripombe k Slovenskemu pravopisu, *Novi svet*, II. knjiga, 947–933, 1045–1052, 1147–1150.
– – 1952, O slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih, *Slovenski poročevalec*, št. 1–10.
Vprašalnik 1963/64, Vprašanje o bodočem Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo*, 208.
Zgusta, Ladislav, 1989, The role of dictionaries in the Genesis and development of the Standard, *Wörterbücher, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* 1, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 70–79.

A Slovenian Orthographic Reference Book from the Viewpoint of Norm and Regulation

Summary

The modern conception of a norm is based on the ascertainment that beside the standard-language norm, which was prescribed first, there are also the norms for all language levels and social registers, i.e. the unwritten standards of lexical behaviour in individual communication situations. A description of these standards may become a regulation if the description is prepared by competent field-experts and then confirmed by the expert public, and finally approved by the usage of the relevant group of language users. A regulation originates from the language norm and directs the linguistic usage. The orthographic norm is one of the partial norms within the standard-language norm and is a counterpart of other partial norms: orthoepic and grammatical (morphological), word-formational and syntactic – but of all these the orthographic norm is subject to agreement in the highest degree. The regulation of the standard-language norm comprises all included norms: those of functional varieties and the partial norms on various language levels. In the research of current orthographic issues the correlation with the discussed features is very important: If the orthographic norm is unfixed or nonuniform this results in several variants or doublets in the norm, and in the regulation as well. If there are several variant linguistic means to choose from this calls for more decision-making on the part of the user – which is not always undesired. When a regulation enforces a single option in spite of several options within a norm this might be considered as

unjustified pressure on the user, who is forced to adjust her/his usage to the regulation – even if the orthographic norm was established on the basis of linguistic features in use only by an elite group of language users. In such case the linguistic habits of the elite do not correspond to the expressional needs of the whole writing community. Many orthographic arguments arise from the nature of regulation as such. If the regulation is obligatory for everybody then it is very important that its solutions are based on sound scientific argumentation presented by normatively competent orthographers. It is very likely that a regulation will be subject to a polemical response when it is strictly prohibitive or normative in a black-and-white manner, or when the user is not allowed to decide freely on individual variants depending on context or communication situation. A situation where the contents of a regulation are inappropriate or the presentation of the norm is incorrect or ununderstandable, and often furnished with inappropriate presentation in a linguistic reference book, may be one of the reasons that the regulation is rejected by the standard-language users and is not “adopted” by the “writing masses”. Yet, if the orthographic norm is fixed and uniform enough, if it is considered obligatory by the users, and if the regulation based on this norm results from a general agreement among the writing, and if it is at the same time practical, approved by field-experts and open for long-term solutions, the prospects of a successful implementation of the regulation among all standard-language users are much better.